

TÓTH KÁROLY HALÁLÁRA

A Gondviselés olyan férfit szólított el körünkben, akinek értékét az mutatja legvilágosabban, hogy milyen nehéz őt pótolni.

A kolozsvári Ferenc József-Tudományegyetem menekülni volt kénytelen. Szeged városa szeretettel befogadta ugyan, de iskoláinak egész sorát kényszerült feláldozni avégből, hogy a nagy erdélyi menekültnek hajlékot adjon. A helyzet csakhamar tarthatatlanná vált s ekkor Csanád püspöke és Szeged polgármestere mellett két rektor emelte fel szavát a Ferenc József egyetem problémájának végleges megoldásáért: Riesz Frigyes kezdte meg az agitációt, amely azután Tóth Károly rektorsága alatt a megvalósulás stádiumába lépett. Az ő rektorsága idején tette le Magyarország kormányzója a gyermekklinika alapkövével egyúttal az egész óriási klinikai építkezés első követét is. Felejthetetlen maradt mindnyájunk előtt, akik ebben a lélekemelő ünnepségben részt vettünk, Tóth Károly beszéde, amelyből valósággal kisugárzott a nagy tudománypolitikai esemény jelentőségének teljes átérzése. Bizvást elmondhatjuk, hogy egyetemépítő rektor volt.

Jelentőségét a magyar tudomány művelése körül majd kartársai méltatják, én felsőházi szereplését óhajtanám kiemelni, amelynek a magyar törvényhozásban közvetlen tanúja voltam. Azzal a páratlan szeretetreméltósággal és derűvel, amely minden belső komolysága mellett is egyik legkedvesebb tulajdonsága volt, képviselte az egyetemi gondolatot, éppen abban az időben, amikor a magyar közgazdasági élet kedvezőtlen helyzetében a vidéki egyetemek fenntartásának még sok ellenzője volt. Nem hiszem, hogy valaki Magyarországon az egyetemi gondolat népszerűsítésének annyi jó szolgálatot tett volna, mint éppen Tóth Károly.

Hazánk balsorsához tartozik, hogy igen gyakran éppen azokat a férfiakat veszítjük el munkaerejük teljességében, akikre legnagyobb szükségünk volna. Ennek a magyar sorsnak esett ő is áldozatul. Pótolhatatlan munkatársat és ami ennél reám még szomorúbb, egyik legjobb személyes barátomat veszítettem el benne. Emlékét mindnyájan, akik vele együtt dolgoztunk, kegyeletes szeretettel őrizzük meg.

(Budapest)

Klebensberg Kunó gróf

EPITAPHIUM IN MEMORIAM DOCTORIS CAROLI TÓTH

Antik mértékű verseknek méla zenéje
Méltó zengeni őt, sírva dalolni porán.
Római férfiakat követett ő szent kötelesség
Nyílegyenes ívén, mely a magasba suhant.
Hármas pajzs övezé lelkét, mely száz vihar ellen
Bölcs derüsen s dacolón biztos erővel állt:
Isten igazsága, ember joga, földje szerelme,
Értük szüntelenül fáradozott, amíg élt.

És amikor dehlőn legszebb ormára elindult
Élete napja, – irigy sors keze lökte le őt.
Sírja fölött virraszt hálásan mind a tanítvány
S a lebukott lobogót új diadalra viszi!

(Szeged)

Juhász Gyula

HOMOKRA ÉPÜLŐ PARNASSZUS

**Az Úr Illésként elviszi mind,
Kiket nagyon sujt és szeret:**

Tüzes, gyors szíveket ad nekik,
Ezek a tüzes szekerek.
Ady Endre

Szelíd, mélézó horizont, a szegélyben húzódó fákon és néma síkföldeken túl, mintha tó övezné a párás tájat: talán valami óperenciás Okeanosz, amelyben az ittlévők kerek szigete úszik. Itt kell maradni, ebben a körben, élni és halni. Nincsen Város, mert a város is Falu és a falu is Föld és Homok. A táj lelke itt nem a Dunántúlnak dómba-áhitózó, felszökő spiritualizmusában szimbolizálódik, hanem ott rejtőzik a síkon szétterülő alacsony házsorokban, a szederindás, füves, puha gyalogösvény kanyargásában. Nem kívánczik ki semmi a keretből, az önmagába-merülés nyugalma csak a körülhatárolt, zárt, konkrét valóságokat látatja. Nem égi világból való a templom sem: gótikus fantasztikum, barok komplikáltság helyett a puritánabb renaissance vagy a klasszikus empire adja meg a stílust. És a templom mellett meghúzódó szerény paplak az igazi vára a városnak, a virágoskert mögötti csöndesség, amely ígével igazgatja az emberi némaságot. Világi társadalom és vallás: szinte faji közösségben egyesül. Itt csak magyarok vannak és az úri, gazdag magyarság fogalmával a kálvinizmus azonosul. A legnagyobb dícséret, ha valakire azt mondják: jó magyar ember. Pár család, csupa rokonság, adja ki a várost és a temető sírkövein ugyanazok a nemes és nemzeti nevek bukkannak elő. A legszebb hely, az egyetlen sétahely a temető-erdő: mintha a halál valami pogány folytatása volna az életnek.

A magyar realizmus földje ez, ahol a föld a legnagyobb érték és mindenki számontartja, mennyije van a szomszédnak. Az a generáció, amely innen kiindulva a múlt század második felében uralomra jutott irodalomban és politikában, – a Petőfi–Arany utániak, a Szász Károlyok, Baksayak, Vargha Gyulák, Szilády Áronok, Bibók, Mészölyök szellemi nemzetsége – hogy vezető rétege, szelekcióval és nemes belső tenyésztéssel gazdagodó letéteményese legyen a magyarságnak és a történelmi tudatnak: ez a generáció érthető idegenkedéssel nézhette azt a rohanva tornyosuló városi kultúrát, amely – erdélyi, felvidéki és dunántúli támogatással – teljesen átformálni akarta népünket a huszadik század arcúlatára. *Népies és nemzeti*: a Duna–Tisza közén egyetlen életforma és kultur-ideál. A verses regény avuló szentimentalizmusa és a homeroszi epikus nyugalom itt a genius loci legtermészetesebb termése.

*

Tóth Károly innen, a halasi gazdag földbirtokosságból indult el és csak ebből a milieuból lehet megérteni őt, a szűkebb pátriájából kinőtt és mégis az ősi földre mindig vissza-visszahulló magyart.

A nemesi kúria és a református kollégium indítják útra. Nem marad meg a földnél, mert tehetsége és temperamentuma messzire hajítja, de a biztos bázist, a cselekvés függetlenségét és az élet úri megformálását mindvégig innen kapja. Tipusa a kitermelt, nemes magyar fajtanak, amelyik szellemi pályán sem tud elszakadni a földtől, attól a földtől, ami az övé, talán az első birtokbavétel jogán. Ősi származási hagyományok, nagyszámú rokonság, messze vidéken ismert öreg urak és család-kormányzó asszonyok határozzák meg ennek a típusnak életútját, amely csak kétfelé ágazhat: a theologia-filozófia vagy a jurisprudentia felé, ebben is az ősi kollégiumi hagyományokat követve, amely kizárja a természettudományos pályát. A természettudomány nem illeszkedik bele a nemzeti hagyományokba, de a jog: fundamentum, történelem és közügy.

Tóth Károly legkedvesebb díszítő jelzője, ha valami intézményről szólt, az volt, hogy *ősi*. Ősi birtok, ősi város, ősi egyetem, ősi szokás. Jellemző öreá magára, a kún-kapitányok ivadékára, ez a jelző. Nem tartozott azokhoz a lelkekhez, akikben a tagadás szelleme el minden ősiséggel szemben. A tehetsége is ősi volt, a maga elemektáris, impulzív frissességében, amihez nem fértközött semmi nagyvárosi dekadencia. Ha úri ambícióból, szellemi virtusként, a családi prestige fönntartása végett megszerezte is Budapesten a sub auspiciis regis doktori diplomát, a gyűrű nem jegyezte el a Várossal. Külföldi tanulmányútja is lepergett róla, mint patináról az esővíz. Ősi talajból szívta erejét ez a kemény és magyar intellektus, amely élesen látott, mint a volgamenti lovas és künörtelenül tudott akarni, mint az ősi Magor, aki addig üldözi a vadat, amíg el nem ejti.

Az ősi föld szülötte vissza is kanyarodott a vidékre. Útalta mindig a nagyvárost, ahol elvész az ember a demokrata sokaságban. Vele is megfogyatkozott az a fogyatkozó magyar típus, amely nem „vidékiek”, de mégis csak vidéken érzi otthon magát, ahol mindenki köszönti az utcán és ahol mindenkinek előre köszönhet. Az udvariasság hagyományos életformái vidékre menekültek a nagyvárosból, ahol nincs is társaság és az emberek ridegen és tiszteletlenül súrlódnak egymásba. Vidéken él meg a társadalmi hierarchia és az a legudvariasabb, aki a legelőkelőbb. Itt mélyen meghajolnak az asszonyok előtt, a kézcsók lovagi kötelesség, a kalapot széles ívben leemelik a téres utcán és az asztalhoz jövőt fölállással üdvözlők. Itt a boltban rangjához mérten szolgálják ki a vevőt, akit névről ismer a Társaságon kívüliek társasága is. Itt ápolják az összejöveteleket és jól esik számon tartani a sok meghívást, a hosszúra nyúló tisztelgő-látogatásokat és az új lakomával fölérő köszönő-vizitet. Itt mindennap találkoznak az ismerősök és a cigány tudja: mikor, kinek és melyik nótáját játssza ...

Tóth Károly sokat megőrzött ennek az életnek szép formáiból. Modorában a szertartásos szerénység a lovagi becsület gögjét takarta; ahol megjelent, ő volt az *arbiter elegantiarum*: de nem a hiú öltözködéssel, hanem a föllépés, a mozdulatok és az életstílus magyar előkelőségével. Megválogatta a környezetét, bár könnyen barátkozott, ha esztétikai ösztöne megengedte, de tudta ridegen meghúzni a válaszfalakat ... Anyagi helyzetéhez képest szerényen élt – legtöbbit a lakására és a képgyűjteményére költött – de mindig gavallérosan

fizetett és (bármennyire is hajtotta a belső cselekvés-erő) sohasem sietett, csak egyetlenegyszer, amikor végzetébe rohant.

Régi társadalmi tradíció nyilatkozott meg a nőkhöz való viszonyában. Itt is tipikusan magyar úr volt, ha nem is abból a szemérmes eposzhős-fajtából, akinek nem volt asszonnyal tartós barátsága ... De szinte anachronisztikus hódolattal és tisztelettel adózott; a széptevő attitude-jében és örökké fiatalos kedéllyel, – mindenki szerette, bár ő józanul változtatta a szerepét, aszerint, hogy a Szépség vagy az Okosság megnyerése a főadat. Kedveskedésben nem maradt adósa senkinek. Mikor pedig ő volt a vendéglátó, – igazi grand seigneurként ezt a szerepet játszotta a legszívesebben – a magyaros szívet utólráhetlenül egyesíteni tudta a nyugateurópai diplomácia hidegebb, précieuse formáival.

*

Örökösen reprezentáló, mondain hajlamai külsőleg nem is juttatták kifejezésre egyéniségében a tudóst. Pedig lényének faculté maîtresse-e a jogászi élelméjűség volt. Nem a szobatudós-öncél típusa, hanem az életes tudomány aktív minisztere. És mégis, azok az érlelő évek, amiket a debreceni jogakadémián a tudományosságának szentelt, az elméleti gondolkodót revelálták benne, aki köteteken át elmélkedik a leggyakorlatibb jognak, a perjognak, irányelvein és alap-principiumain. Mindig hangoztatta, hogy a tételes jog csak kártyavár, aminek helyébe egy kézvonással új kártyavár állítható: a lényeg maga a gondolat, a jogalkotás morális, szociális és logikai alépítménye. Közel állott tehát a filozófiai, theoretikus disciplínákhoz, aminthogy becsülte és szerette is a bölcsészettudomány munkásait. Valahogy – ez kálvinista tradíció volt nála, elnyomva a társadalmi hierarchia szempontjait – testvéreinek érezte a gimnáziumi tanárt, a kollégiumi könyvtárost, a kisvárosi lelkészt: a gazdag birtokos, a rögzöbber élet idealistáit.

Pedig épen nem mondhatni róla, hogy Debrecen kálvinizmusa tiszántúlivá formálta volna az ő dunamenti lelkét. Ami Debrecenben, ebben a kerek, zárt karakterű civitásban, maradívá kövesedett forradalom, vagy forradalmi eldobatásra váró kő (orthodoxia és radikalizmus egymás mellett tenyésznek): egyformán távol maradt a lelkétől. Debreceniségét talán a Krudy Gyulával lehetne egy szintre helyezni ... De minden tehetségben van valami forradalmi: az ő forradalmisága abban állott, hogy, merészelt lojális lenni; egy magasabb cél érdekében elnyomva a gravámeneket, szembehelyezkedve milieuvel az illojális konjunktúra és csábító ellenzéki sikerek idején. Szilárdan állott, sőt volt ereje ahhoz is, hogy magába ölelje és az asszimilációval helyes irányba terelje a haladás lelkiségét. Konzervatív az a modern magyar, aki legszentebb hagyományunkat, Kazinczy és Széchenyi ideálját: az előbbrejutást, a tovább-indulást szorgalmazza. Ő, akit egy tiszteletreméltó nemzedék, a Tisza nemzedéke, magáénak, rokonának, barátjának vallhatott, aki Vargha Gyulával, Szabolcska Mihállyal ápolta a személyes kapcsolatokat: nem titkolta Ady-ról való elismerő véleményét, mosolygott a hiábavaló Ady-vitákon és Oláh Gábor, Juhász Gyula iránti rokonszenvét osztentative megmutatta.

*

Kolozsvár mindenkinek az életében, aki Erdély tündér-büvkörébe került, érzelmes, boldog, emlékezésregyülő éveket jelent.

Van valami naiv bájosság és sok-sok mélázó hangulat ebben a névben. Ha kisvárosok őszi vasárnap-délutánjai, a ködben harangozó tornyok jutnak eszembe: Ady felejthetetlen képét csak Kolozsvárra tudom lokalizálni.

Tóth Károly nem asszimilálódott soha erdélyivé. Impulzív természete, hevesebb akarás-modora és a biztos célra-törés nem azonosulhatott a zártabb, körültekintő, cunctator erdélyi lélek lassú kanóc-égésével. Erdély a diplomácia földje, az érzelmes illúziók és a befelé vérző kitartás pátriája. Tóth Károly – politikában és tudományban egyaránt – a nyílt síkon való megütközést szerette. De a kolozsvári egyetemmel összeforrott haláláig. Megtalálta az eszmét, amiért „síkra“ szállni lehetett. Érzelmeit erősen meghódította Erdély. Mikor már Szegedért harcolt, akkor is még a Szamos, a Maros könnyes cseppjeit emlegette. Az arisztokratikus város, ahol a múlt nem rejtőzik a föld alá, hanem leolvasható az épületek köveiről, annyira szuggerálta, hogy benne látta az idealizmus, a hagyományhoz-ragaszkodás, a századok-megszentelte eszények, a törhetetlen hazafiság szimbólumát. Az Erdélyből kijött *alföldi magyar*: szülőföldjén is a hazabúsuló erdélyi lélek köntösét szenvedte.

A békeidők tudományos öncélúságáról nem lehetett már szó a háborús és oláh-megszállott Erdélyben. De az egyetem belső tudománypolitikájában ösztönszerűleg egymásra talált – talán világnézet, talán csak fölényes értelmi attitude alapján, vagy közös nyugatról-származás miatt – a néhány ember ... A kolozsvári Tóth Károlyt ez a néhány név jellemzi legjobban: Somló Bódog, Réz Mihály, Pauler Ákos, Hornyánszky Gyula, Tángl Károly, Gombocz Zoltán, Riesz Frigyes. A tudós asztaltársaság kijegecedési fix-pont, program-irányító szerepet jelenthet a szerteágazó energiák egyetemi parlamentjében. Tóth Károly akkor még nem tartotta kezében a szálakat, de tagja volt annak a körnek, amely irányította az egyetem társadalmi és tudománypolitikai életét: országos vezető-szerepre csak az tud eljutni, aki már abban a körben, ahonnan elindul, predesztinációs hatalmat nyer, hogy mindig nagyobb és nagyobb rádiusú körforgásnak legyen a fókusza. Nem véletlen, hogy a kolozsvári kör legnagyobbbrészt nőtlen tanárokból állott össze. A család kényelmes menhelye lehet a csöndben dolgozó tudósoknak, de a fórum anyagilag és érzelmileg független embereket kíván, akik száz százalékig odaadják magukat a közcélnak. Ki ne tudná, hogy sorsdöntő eszmék, tudományos mozgalmak, irodalmi forradalmak kávéházi asztalnál születnek: a magyar XIX. és XX. századnak szellemtörténetében szimbolikus hatalom illeti

meg a Kávéházat.

Politikai tehetségének tudatára Kolozsvárott ébredt Tóth Károly. Olyankor, mikor veszedelem fenyeget, mikor cselekedni, mérlegelni és élet-halál felelősségében határozni kell: a megriadt emberről szinte automatikusan kinőnek a vezetők. Ővük az Ige hatalma és a hatalomhoz való bátorságot a tanácstalank tanácstalanságából is merítik. Az oláh megszállás, az egyetem elkobzása, az utolsó avatás, a menekülés: nemcsak érzelmességét gazdagította, későbbi retorizmusához megadva az élmény-rezervoárt, hanem lelkébe szuggerálta az Egyetemért való küldetés hitét is. Attól kezdve a misszió tudata sarkalja minden energiáját: az Alma Mater megmentése, pusztákon-átvezetése új hazába.

A Ferencz József-egyetemnek budapesti állomásán már ő a közügyek intézője. Ő vetette föl harcos elhatározással a debreceni elhelyezés tervét, de a fölsimert igazság ellen nem tusakodott többé: máról-holnapra Szeged mellé állott és az ő állásfoglalása is siettetta a kedvező megoldást. Kitűnő taktikus volt később is az ilyen fordulatokban ahol a lényegért önmagát is fölládozta: megtörtént, hogy a diadal után maga adta át a hatalmat a legyőzött ellenfélnek, mert a megváltozott szituáció más politikát követelt ...

*

Szeged lett az utolsó állomása Tóth Károlynak, akiről felsőházi taggá megválasztásakor mindenki hitte, hogy felsőbb kormányzati helyre predesztinálta őt a tehetsége. Alakját hónapról-hónapra növesztette a közszereplés sikere. Az egyetem ötvenéves jubileumán a rektort adó kar dékánja. Az ünnepek fényképei sötét talárban, láncokkal örökítik meg, mintha az utókor számára ez a szimbolikus megjelenés reprezentálná legigazabban az ő folyton ünnepre táruuló lelkét. Négy év múlva rektor: ismét talárban, láncokkal mozog a nyilvánosság színpadán, seregszemlét tart a tényérsapkás diákok fölött, serleget avat, kormányzót köszönt ünnepi tószttal, gyászünnepélyt rendez az egyetemalapító király halála napján, szobrot állítat az aulába, katonás beszédek mond az új klinikák alapkövénel, elnököl a tanácsban, szinte szuverén, méltósággal; küldöttségeket fogad és küldöttségeket vezet; élére áll az irredenta-mozgalomnak, emléktáblát készíttet az egyetem hősi halottainak emlékére, díszlakomát ad külföldi vendégek tiszteletére, estélyt tart és estélyekre hivatalos, amiken országos ügyek dőlnek el a buffé-terem sarkában; mindenütt ott van, ahol harcolni és győzni lehet, előadáson, értekezleten, kiállításon, minisztériumban, pártkörben és parlamentben; hálókocsiban utazik, hogy álmában is előbbre jusson a tudós respublica ügyeivel, étkezőkocsiban ebédel, hogy időt nyerjen, mert fontos tanácskozássra siet, amihez már ebédközben megívja az előcsatát ...

Fölvívta azt a szép szokást, amit Márki Sándor gyakorolt a háború idején: a doktoravatási beszédet. Ezek a rövid allocutiók a száműzetés könnyeit idézik és alaphangjuk a szentimentális emlékezés. Ez is magyar vonás volt nála: optimista kedélynek eltemetkezése a fájdalom páthoszában. Szinte kereste a szónok szomorú alkalmait. Az emlékbeszéd volt leggyakoribb műfaja: Kolozsvárt siratta, az *utolsó avatás* képeit idézve, az egyetemalapító Királyt, az építő Tóth Lajost, a tudós Plósz Sándort iktatva történelmi időkbe.

A Halál gondolata sokszor kísértette ezt az élettől robbanékony embert. Kilencven évig akart élni és húsz évre előre voltak komoly és tréfás tervei ... Az élet lényege, hogy bármely pillanatban véget érhet; de úgy kormányozza önmagát, mintha örökké tartana: csak így tud alkotni, az elfátyolozott jövőt nem sejtve és tagadva. Tóth Károly duzzadt az alkotás, a mindenbe-látó cselekvés ösztönétől. Mintha családalapítás, utódok helyett a mindenkiért való coelibatusban, a köz iránt való komoly kötelességben látta volna az egyni lét örökkévalóságának egyetlen eszközét. Csak a halála után eszméltünk rá, hogy mit veszített benne a szűkebb tudományos érdek és az egyetemes kultúr-propaganda. Egy habilitáció, egy tanszék ügye hónapokra kizavarta nyugalmaiból, pedig a legtöbbször nem is a maga tudományáról, hanem más karok kiegészüléséről volt szó. De meggyőződése volt – és ezért harcolt az összes frontok valamennyi veszélyeztetett pontján, – hogy elég egyetlen egy rés: azon át az egyetem szelleme és színvonalá tönkre mehet. Ezért informálódott minden egyetemi ügyről és ezért exponálta magát más karok érdekeiért is. Lassan-lassan úgy érezhette, hogy az egész egyetem terhe az ő vállain nyugszik. Aki hozzáfördült, szinte fehér lapot kapott a sérelmeinek orvoslására. Rektori szobája – először és utóljára – az egyetem zajló tengerének szilárd szigete lett. Az ő évében mintha fénykorát élte volna az Egyetem: az a lendület, ami a rektor lényének szárnyat adott, meggyorsította az egész intézmény belső ritmusát.

Ez a gyorsuló ritmus lett a végzete. Mindig nagyobb és terheesebb föladatra vállalkozott. Élére áll a területviszasszerző akciónak. Csonka Bács–Bodrog megye gyűlésein a Kazinczyak, Kölcseyek szellemében tart beszédek. A Felsőoktatási Egyesület életébe friss energiát visz szangvinizmusával és akadályt nem ismerő hitével. Megmozdítja a széthúzó, falaikba zárkózó egyetemeket és kongresszusra gyűjti Szegedre az ország főiskoláit: új intézmény alakult ki az ő kezdeményezésére. A felsőház minden ülésén jelen van, mint valami történelmi hős, akit díszmagyarban képzelünk a Bástya veszélyeztetett pontjaira. A kultúrát védte ott is és fölszóalásaiban a konszolidáció és alkotás érzeméne kuruc temperamentummal lobogott. Idealista lelke nagy érzékkel bírt a realitások iránt: kitűnő taktikával vezetve a tudomány hajóját a politikumok és személyi érdekek aknamezőin. Nehezen talál helyébe a Ferencz József-egyetem hasonló navigátort, aki ahhoz is értett, hogy a szeleknek parancsoljon és aki minden pillanatban a maga egész-ember-voltát harcba vitte. Ősi családi címerében orozslánok ágaskodnak: a bátorság szimboluma a késő utódban is eleven valóságot jelentett.

Az Egyetemnek nem is rektora, hanem már-már *kancellárja* volt: mindenki valami különös, nem is létező funkció dicsfényében látta őt megjelenni. A mult páthoszával ajkán és a jövőt ostromló hittel a Jelennek

grandiózus kiépítését forgatta elméjében. Itt az Alföldön, amelyet Erdély és a Felvidék folyói termékenyítenek, a kultúra Órtornyait képzelte fölépíthetni: azok közé tartozott, akik teremtő elképzelésük agyagformáiba mindjárt bele is adják az éltető, örökkévaló Lelket. Az Alföld homoktengere sziklaerős gránit-talapzattá szilárdult tervei alatt. És bizonyította, mert *hinni* tudott és az ígét testté változtatni: hogy az alépitmény nem futó por, hanem maradandó érc, amely megbírja a fölébe emelkedő Parnasszust ... Hegyek híján *építette* a spirituális Szent Hegyet és az eddig síkbavesző gyalogösvények kezdtek égi célokra kanyarogni. A táj lelke megmozdult lomhaságából, gothikus aspirációk felé. És Tóth Károly, az ősi rög embere, mindig magasabb és magasabb épülethez szélesítette a fundamentumot.

Halála olyan volt, mint amikor a toronyba feltörő Építőmester lezuhan a feleúton.

*

Ha valami rendkívüli, váratlanul tragikus esemény történik, az első megdöbbenés után mindenki a tragédia pillanatait szeretné rekonstruálni. Mintha föl lehetne támasztani a halottat, ha kifürkésszük a katasztrófa okát, ha mozdulatról-mozdulatra nyomozva megkeressük azt a pontot, ahol elhárítható lett volna a rohanva közeledő Végzet.

Jött a Halálgép muzsikálva és akik fölismerték küllőiben a fátumot, titkos előjeleket láttak babonás hitükben. Mintha előérzete lett volna: nem szívesen ment föl Pestre és a végzetes napom komor hangulatban kelt föl. Egyik kollégája napokkal előbb Tóth Károly halálát álmodta és szívdobogva ébredt, hogy eloszoljék a rémkép. A végzetes reggelen egy másik barátja arról álmodott, hogy Tóth Károly helyett a rangsorban utána következő professzort választották dékánná. Mosolygott a furcsa képzelődésen, ami hamarosan valósággá vált. Az üres lakásban aznap délelőtt leesett egy kép a falról. Valaki meg is jegyezte: szerencsétlenséget jelent. A halál pillanatában, mikor ő a pesti kórházban agonizált, Szegeden ismét ijesztő álmot látnak: talán a kiröppenő Lélek éter-hullámai zúgnak keresztül a szobán, megrezdítve a rokonlelkek rezonáló húrjait ...

Mindez már túllépi annak a realitásnak körét, aminek Tóth Károly olyan tipikus megtestesítője volt. De a halálához kapcsolódó legendák is az ő egyéniségének rendkívüli voltát dokumentálják.

Csak a Szent Ember szuggerál csodát és Tóth Károly úgy távozott el, mint ahogy a próféták szoktak eltűnni a tömeg szemei előtt.

A Széphalomhoz el nem szakítható szálak fűzik Tóth Károlyt. Ő hívta létre ezt a folyóiratot – semmiből. Ő agitált az eszme mellett, legyőzve a szkeptikusok és cinikusok gáncsvetéseit. Az alkotó energiát csak növeli a defetisták ellenzése ... Ő hozta össze az alakuló Kör embereit, ő szerezte az első kéziratokat, ő vállalt minden felelősséget, ő tartotta az első beszédet a „Széphalom bölcsőjénél“ és ő volt az, aki a megpróbáltatások idején hitet inspirált a kevésszámú csapatba. Örült a támadásoknak is, amik a fiatal vállalkozást belső erejének és szükséges céljainak tudatára ébresztették. Az első csata után ő örült legjobban a gyógyuló sebeknek és az elfoglalt pozícióknak. Lelkes lelkét nekünk adva, a Széphalom-Kör irodalmi oázisának ő lett az éltető forrása. Minden cikk terve és kidolgozása érdekelte. Előre örült a sikereknek és éles judiciuma mérsékelte a hangárnyalatokat ... Azok közé a Kazinczy-lelkű termékenyítő kritikusok közé tartozott, akik az „istenfiakat“ szeretettel toborozták, mert a tehetség mindig bátorításra szorul a tolongó sarlatának világában.

Javító ecsetvonásai nem korrigálnak többé a *Széphalom* vásznain. Ez a szám az ő approbációja nélkül jelenik meg. És a portré, amit róla most fölvezoltam, bizonyára tökéletesebb lenne, ha az ő Bölcsességének szelleműjja ellenőrizhetné a színfoltokat és a bizonytalan vonalakat, amiknek modellje az Idő hajóján távolodik tőlünk az örökkévalóság felé.

(Szeged)

Zolnai Béla

A TRASUMENUSI CSATA ELŐTT – LIVIUS XXII. KÖNYVÉBŐL –

Küldök egy versfordítást, amelyet én rendkívül érdekesnek tartok s alkalmasnak arra, hogy megjegyzéseket tegyen valaki a versforma erejének kérdéséhez. Kardos László barátom, debreceni tanár, esztétikus, versfordító, kritikus és novellista, Livius egy részletét szószerint lefordította s a pusztasors-tagolás, a tördelés révén, remek modern szimultán verssé tette. Hogy a latin történetiróknak eféle égi jelekkel operáló „kozmosz“ részletei mennyire hasonlítanak Ady Emlékezés egy nyáréjszakára c. verséhez, arról már olvastam valahol valami

okos megjegyzést, régen, – és most itt van a kész, modern Livius-vers! A forma győzelme! ... És mennyi szimultánizmus van a latin elégikusok hat-nyolcsoros hasonlataiban! Semmi sem új a nap alatt ... Ezt a verset eljuttatom Szegedre; a Széchalomban kétszeresen helyénvaló, míg valami „modern“ lap süvölvényei félreértenék a dolgot s örömmujongással üdvözölnék Liviumat, mint a modern líra őst.

(Szabó Lőrinc ezzel a levéllel küldötte hozzánk Kardos László fordítását, melyet alább közlünk.)

Siciliában
néhány katona dárdahegye,
Sardiniában
a várfal őrhelyeit táró lovas kelevéze kigyulladt,
a partokon
itt is, ott is tüzek lobbantak,
a pajzsokon
véres verejték csöpögött,
pár katonát
megütött az isten haragja,
a napkorong
szemlátomást eltöpörödött,
Praenastében
lángoló kövek zuhogtak az égből,
Arpiban
mellvérték tüntek fel az égboltozaton,
a nap
birokra kelt a holddal,
Capenában
fényes délben dupla hold sütött,
Caerében
véres habokkal csurrant a víz,
Hercules
forrása vörös foltokkal csobogott,
Antiumban
véres kalász hullott az aratók kosarába.
Faleriben
tátongó ürrel széthasadt az égbolt,
a nyíláson
iszonyú fény ragyogott elő,
Capuában
lobbot vetett az ég és záporban bukott alá a hold,
ugyanekkor Rómában a Via Appián
izzadni kezdett a hadisten és a farkasok szobra,
a jós-táblák összezsugorodtak
és egyikük
lehullott ezzel a felírással:
DÁRDÁIT RENGETI MARS.

(Debrecen)

Fordította: Kardos László

QUATTROCENTO

Templomi csöndben,
hol örök-mécs lobog

s karcsún szökellenek
kristályos oszlopok
s eget csókolnak
a sugaras falak;
téged imádtalak.

Lelkem ott görnyedt
a vezeklő padon
s feléd szállt mégis
tisztá áhítatom
s ha összemartan
megbékélt az Urban;
öledre borultam.

Krisztusi képen
s zokogó orgonán
a te szerelmed
kerestem tétován
s búkálva, félve
az örökös ködben;
hozzád könyörögtem.

De a boltozat
s a szentély összedül,
holt álmok sírnak
az oltárkép mögül
s mint méhkirálynő,
aki égbe röppen,
suhantál fölöttem.

És fölújongott
künn az esztelen tél
a bimbók kacagtak
ahol megpihentél
s lelkem, a bódult,
fát és korhadttönköt
dalolva köszöntött.

Ligetbe csaltál
s mentem önfeledten
de ott is, ott is
oltárt építettem,
mert bármi várt rám,
új hit, új láz, új nyom;
le kellett borulnom.

S te lettél a fű,
a hasadó égbolt,
s rádtalált minden,
ami a tiéd volt,
esti madárka
és csaholó véreb
siettek elébed.

És lángolt a hegy
s fohász lett a homok,
a nyíló kelyhek
fölzengő templomok,
isten a sár
és ereklye a salak;

csak imádhassalak.

(Szeged)

Berceli Anzelm Károly

A LÁZADÓ TRÓNJA

Az adjutáns kitárta az arannyal vert fehér szárnyasajtót. Két fegyőr vállán csattanva megfeszült a puskaszj s csak bozontos bajuszuk remegett meg, amint kemény vigyázzba vetett fejfel lestek a brokátfüggönyös terem mélyébe. A rab lehajtotta fejét és átlépett a küszöbön. Két keze földnek ereszkedett a bilincsek súlya alatt. A láncok halkán megsörrentek.

A király az ablaknál állt. Előbb a vállán keresztül nézett vissza nyugodtan érdeklődő tekintettel, aztán lassan megfordult s kardjára nehezdedve, kissé megingatta törzsét.

A rab még mindig nem nézett föl.

A szárnyasajtó nesztelenül becsukódott.

Odakünn az adjutáns hátradőlt a szék magas támláján s keze mozdulatlanul nyúlt el az íróasztal tágas síkján. Szőke haja alatt néhány ránc hasadt magas homlokára s két szemöldöke a csodálkozás fölfeléfutó ívében ért össze. Majd föllendítette kezét s visszajettette megint.

– Excellenc, ez a hasonlatosság! – fordult egy tábornokhoz, aki a sárga brokatselyem kanapé sarkában ült hódolatosan összekuporodva – szinte hihetetlen.

A tábornok köhintett csodálkozásának jeléül.

– Valóban, ilyet még nem láttam.

Csakugyan, mintha két egymásföle terített papirlapból metszették volna ki egyazon emberarc vonalait. A király és a lázadó! Már nem is testvéri hasonlóság, hanem a megtestesült azonosság, foghatóvá vált tükörkép.

A király még mindég nem szólt semmit. De egyre előbbre nyújtotta nyakát és úgy lesett a rabra. Az meg csak állt, konokul lehajtott fejfel.

– Hát maga az? – mondta végre a király és néhány lépést tett előre.

Most már a rab is felvetette fejét. Keményen, egyenesen a király szeme közé nézett.

– Hát én vagyok ... Vagyok – ismételte s kihívóan megrándította a vállát.

A király elmosolyodott.

– De hiszen talán nem sokáig – mondotta gúny nélkül s figyelve leste szavai hatását.

A főtéren, a királyi palota előtt; már készen állt az iromba emelvény. Szuronyos katonák négyszöge vette körül hármassorokban. Mint a középkorban. Ezt nézte az előbb. A tér szabad síkfáin feketén hemzsegett a nép s az ablakok és háztetők is megteltek emberekkel. A megrettenés tompa zivaja a királyi termekig fölmorajlott.

A rab vadul szorította össze ajkát s a láncok haragosan mecsörrentek.

– Tudom – s ezt úgy mondta, mintha vasat harapdált volna fogaival.

– Még látni akartam előbb – folytatta a király. – Ön valóban megtevesztésig hasonlít rám. Félelmetesen.

– Királyi játék – mondta gúnyosan a rab.

A király arcán nem volt semmi mosoly.

– De hiszen ön az életemre tört. Összeesküvést szervezett s lázadást szított az államhatalom ellen.

A rab szótlánul bólintott.

– És csodálkozik? – kérdezte tovább a király.

A rab megrázkódott és megint a földre sütötte szemét. Homloka fehér volt, mint a kriptafal. Aztán hirtelen felemelte kezét s feje fölé megrázta a bilincseket.

– Felség! – s a hangja most már hörögve bömbölt – én élni akarok!

A király megint elmosolyodott. Gúnyos, vagy inkább sajnálkozó arccal nézett a rabra.

– Hát olyan becses az élet?

A rab szeme gyűlölködve lobogott.

– És ezt tőlem kérde felség? Akit lehúznak ezek a bilincsek? S ott lenn már vár a hóhér a faggyas kötéllel?

A király az ablak felé nézett s undorodva húzta el a száját.

– Igen, ezt értem. Ez a kötél-dolog, ez valóban förtelmes ... No de az élet? Mért volna olyan becses az élet?

X. Nikodémusz király dinasztiaja már ötszáz éve uralkodott: Az első Nikodémusz vad barbár volt, aki még úgy fürdött a vérben, mint őfelsége X. Nikodémusz kölni víztől illatos medencékben. Azt mondják, még csak nem is volt nemes ur s vad vidékről tört be néhány lázadó paraszttal. De ki emlékszik már erre? Hiszen ennek ötszáz éve már. S azóta hányan jöttek, akik mind ennek az egynek voltak az utódai. S a sor végén ott áll X. Nikodémusz. Ő az utolsó s ő már mindent ún a szíve mélyéből. Ő már igen fáradt.

De a lázadó azt se tudta ki volt az apja s ki volt az anyja. Mintha a semmiből szakadt volna ide a földre. Szerette az izmait, a fogát, az ég boltját s a szilárd földet a lába alatt. Szerette, hogy van. Néha azt se tudta mit

csináljon rettentő sok erejével. Szerette volna vérével telehinteni a világot, hogy magvak keljenek ki belőle. Az ő életének hajtásai. Mint az első Nikodémuszé egykor.

– Mert mindenkinek csak a magáé becses – dobta oda dacosan.

– Nekem? Az enyém?

Aztán a király megint az ablak felé nézett fanyar és mindenttudó arccal. Majd leült s fáradt mozdulattal helyet mutatott:

– Üljön le.

A rab térde megcsuklott s megint kifeszült keményen.

– Felség – mondotta visszafojtott haraggal, tompa hangon királyi szeszélynek is sok ez a játék.

A király hangja olyan lett, mint a gyermeké, akit játékában állítanak meg: duzzogó és könyörgő egyszerre.

– Kérem foglaljon helyet.

A rab leült, egyenes derékkal s bilincsbevert kezét két térde közé szorította. A király vékony újjáival végigsimított homlokán, aztán tenyerébe dőlt arccal fordult a rab felé.

– Ön hány éves most?

– A halál előtt már nincs életkor.

– De mégis – sürgette a király.

– Harminc.

– Én is – sóhajtott a király.

A rab most már kíváncsian figyelt.

– Kérem feleljen őszintén – folytatta a király. – Maga nem udvari ember. Magának életszaga van, mert azt tehette, amit akart. Legyen őszinte. Meg fogom hálálni.

– És? – kérdezte a rab.

A király egész előre hajolt.

– Hát mondja, reggel, amikor fölkel, nem most, hanem amíg szabad volt és kinyitotta a szemét, nem fájt magának a világosság? És nem szerette volna behúnyni a szemét és futni vissza az álomba? ... Hogy is mondjam csak? ... Jó volt az a létezés? Tudni, hogy van?

A rab szélesre nyitotta ajkát s egészséges mosolyban fehérlett ki fogsora.

– Felség, én bizony koránkelő ember voltam. A madarakkal ébredtem minden reggel. Nincs ennél fölségesebb felség! Az ember teleszívja magát ébredéssel és belép a munka közegébe. Már hogyan lett volna jó tudnom, hogy vagyok? De erről igazán nevetséges épp nekem beszélnem.

– Várjon csak, várjon – kapkodott kusza mozdulatokkal a király. – És szerették? Az emberek? ... Nem is azok ... Hanem a nők? ... Nem is ... Csak egy nő?

A rab szinte fölnevetett.

– Ej! felség, az élet tele van szeretettel. No de ez nem afféle szentimentális táplálék, amivel életképtelen emberek tartják magukban a lélekzetet. Az erős embert szereti az egész világ. És a nő? Higyje el felség, ő a leghűbb szeizmográf. Kilométerekre megérzi és jelzi az erős embert. Korbáccsal se lehet leverni róla. Ösztön ez felség, hogy így hozzon erős, egészséges fiakat a világra.

És le-föl lendítette kezét, csaknem szétfeszítve a kettős acélpántot csuklója fölött. Homlokán kifeszült a bőr s fölragyogott rajta az életöröm. A napsugár is végigfutott fölemelt arcélén.

A király megint fölállt, szótlán tépelődéssel mérte föl-alá a termet, vázákat, porcellán nippeket emelgetett föl, majd megállt egy lépéssel a lázadó előtt. Föld felé hajló testtel.

– Nem értem – mondotta halkán.

A lázadó szánakozva nézett rá.

– Felség, ha vigasztalásra szorul, hívasson be egy udvarhölgyet, talán az adjutánsát, vagy a királynő öfelségét ... De ez ... Ez igazán nem az én dolgom – s megint haraggal dagadt meg a hangja. – Hogyan! én, az akasztófa árnyékában, még én vigasztaljam önt?

– De hiszen ez nem is olyan biztos – mondta a király s megint az előbbi évődés csengett a hangjában. – Ez az akasztófa még nem is egész biztos.

A lázadó az ablak felé lökte a kezét.

– Már ott áll – mondotta sötéten. – A királyi játékszer.

A király mintha tétozott volna valamin.

– Tudja mit – mondotta hirtelen – én megmondom magának, hogy egyáltalában nem biztos. Hogy ott áll? Az semmi. Igaza volt. Az csak játékszer. Mumus, mumus ...

És a király nevetni kezdett.

A rab teleszította tüdejét és mély szusszanással szakadt ki belőle a szó.

– Felség!

A király tovább nevetett.

– És ne féljen a fagyas kötélről. Kegyelemben fogom részesíteni.

– Felség!

– Biztos. Most már egészen biztos. A királynő is így tartja jónak. Akkor egészen biztos.

– Felség!

– Tudja, maga ott fog állani az akasztófa alatt. S akkor királyi futár érkezik. Mint a regényekben, vagy filmtéatrumokban ... Már én is sokszor láttam olyat. Hogy egy kissé megrettenjen a nép. Ezt herceg Nedbal is így tartja jónak. Ő ismeri a kormányzati eszközöket. Meg a királynő is helyesli.

– Felség – mondta a lázadó negyedszer is s a hangja most már kacagott. – Hát élni fogok felség!

A király, mintha elfáradt volna. Hanyatt dőlt az egyik fotel süppedékes támláján s unott ráncok futottak le szája körül.

– Nem értem – mondta kedvetlen mozdulattal – ezt a rettentő nagy életörömöt.

– Egy király? – csodálkozott őszintén, jókedvűen a lázadó. – Egyszer megkérdeztem herceg Nedbalt: mondja Nedbal, szeret maga élni? Hát tudja, nem szívesen kérdek valamit herceg Nedbaltól, mert neki mindég megvan a szája körül az a föltétlen lojális mosoly, amiről azt se tudja az ember hányadán legyen vele. Ha szól valamit, előbb mosolyog s ha hallgat, akkor is mosolyog. Általában az udvarnál mindenki mosolyog. De legkivált Nedbal. Valóságos tökélyre vitte a mosolygásban. Szinte meg se mozdul a szája és mégis mosolyog ... Vagy talán nem is mosolyog és csak én látom úgy? Szóval megkérdeztem tőle: Nedbal, szeret-e maga élni? ... És mit gondol, mit válaszolt a herceg?

A király sápadt homloka ráncokkal lett tele. Szeme aggódalmasan nézett föl. A lázadó csaknem elnevette magát, de azért komoly maradt.

– Sejtelmem sincs felség.

– Igaza van. Engem is egészen meglepett. Képzelve, egy szóval felelt: szeretek. Azt mondta, amit maga. A herceg – Nedbal ... Tulajdonképen maguk egészen egyforma emberek. Csak maga nem mosolyog örökösen. S ezt jobb szeretem. Így mintha jobban látnám szemét.

A lázadó szótlánul nézett a királyra.

– Az adjutáns is szeret élni ... Ezt még csak értem: Neki nincsenek gondolatai. Minek is volnának? ... De hogy még a komornyik is? Lássá ezen igazán csodálkozom. Az ilyen embernek egész mindegy lehet, él-e, vagy nem? Ő meg azt felelte: csak egyszer élünk felség ... Ilyen képtelenség! Hát amíg nem élt? Lássá, sokszor jutott már az eszembe, hogy amíg nem voltam, pár millárd esztendőn keresztül, soha se gondoltam arra, hogy legyek s amióta vagyok, csaknem mindennap csodálkozom; minek is az egész? Meg tudja ezt érteni?

– Én azt hiszem, egy királynak van mért élnie.

A király tétován ingatta a fejét.

– Tulajdonképen még ez is fölösleges, hiszen a Nedbal mindent elvégez. Meg az alkotmányos formák. Egyszer megszámláltam 3200 emberrel kellett egy hét alatt kezet fognom. Hisz ez szörnyű! Kezdetben még szívesen jelentem meg a nép előtt. De amióta maguk azt a bombát dobatták elém ...

A rab elmosolyodott.

– Már maga is mosolyog – mondotta bosszúsan a király.

– Csak arra gondoltam felség, mennyire megható az a könnyedség, amivel ezt az emléket felidézi.

A király mintha nem is hallotta volna.

– Mért szeretnek olyan nagyon élni? Ha nem félnék úgy a haláltól, már régen meghaltam volna.

– Én meg azért szeretnék élni, mert nem félek a haláltól ... Ha én király volnék ...

A király érdeklődve kapta fel a fejét.

– Érdekes! Ha maga király volna ...

– Bocsánat felség, ez csak röpké gondolat volt, mely áthangzott a valóságba. Nem szokásom az ábrándozás.

– De, de, csak folytassa. Ez engem nagyon érdekel. Ha maga király volna?

A rab kiegyenesítette törzsét. Szinte kevélyen. A hangja is megkeményedett.

Én adjak tanácsot? A lázadó?

– Ez mindenestre eredeti. Amit Nedbal mondana, azt már kívülről tudom úgyis.

– Hát felség – s a lázadó a székről felállva, egészen a király elé lépett – ha én király volnék, azzal kezdeném, hogy kidobnám a Nedbalt.

– Nedbal herceget? – szörnyülködött a király.

– A Nedbalt. Aztán a királynő őfelsége korlátlan hatalommal rendelkeznek – egy udvari bál fölött télen s egy gardenparti fölött nyáron. De államügyekben egyedül én gondolkodnék, akarnék, elhatároznék, én a király, a magam fejével. Szétfészíteném ezeket a szűk kereteket – s a tapétás falakra mutatott – összemorzsolnám az alkotmányos formákat és nem fognék kezet 3200 emberrel egy héten ... Én ezt tenném felség.

A király ijedten nézett rá.

– De hiszen magát talán mégis fel kellene akasztatnom?

A lázadó mélyet lélegzett.

– Felséged tanácsot kért tőlem.

– Bocsássa meg, ez is csak röpké gondolat volt, mely áthangzott a valóságba. Mint az öné. Nem kell komolyan venni.

– Felség, remélhetem, hogy elbocsát már?

A király sokáig hallgatott, aztán félig nyitott szempillák alól felnézett a lázadóra.

- És mi volna, ha én magával ruhát cserélnék? Azokkal a bilincsekkel együtt.
- Akkor én volnék a király – felelte a lázadó nagyon nyugodtan.
- Mondja, akarná? – kérdezte nagyon izgatottan a király.
- Vállalnám – felelte megfontoltan a rab.
- S akkor maga volna a király s én volnék a rab. De – s a király bizalmatlanul nézett a lázadóra – maga olyan különös ember. Maga még képes volna felakasztatni engem.

Az íróasztal lapján; egy írás feküdt. A kegyelmi irat. A király lassan az asztalhoz lépett s az irat aljára oda írta a nevét.

- Így – mondta megnyugodva s a tollat az asztalra ejtette. – Azt hiszem, jó cserét csinállok. Csodálatos lehet a maguk élete.

A lázadó csak nézte a királyt és hallgatott.

Aztán hosszú percek múlva tompa morgással jelzett az adjutánsi szobában a villamos csengő.

- A felség – suttogetta az adjutáns s besurrant a félig nyitott ajtón.

Mindenki beleremegett.

A két fegyőrnek várakozásban ellomhult teste kiegyenesedett megint.

Aztán újabb percek múlva kilépett a rab. Mint az előbb. Lehajtott fejjel, csörrenő bilincsekkel csuklója felet. – A két fegyőr szorosan melléje állt.

A tábornok kinyújtotta nyakát a sűrű aranyozású gallérból, amint utánuk nézett.

- Originális! Ez a példátlan hasonlóság! Öfelsége magas személye és egy ilyen alpári ember?!

A termen herceg Nedbal főudvarmester sietett keresztül. A Tábornok vigyázza egyenesedett s a többiek felálltak mély meghajlással. Egy idősebb hölgy, talpig fekete selyemben, féloldalt fordított, kedveskedő arccal sietett eléje s pár lépést tett mellette. A főudvarmester meg se állt, összehúzott homlokkal pár szót mondott halkán. A feje meg se mozdult, úgy tolt el hidas mozdulattal a feléje nyújtott papírlapot. A fekete ruhás nő zavart alázatossággal hajlongott s visszatípett helyére. Ott összehúzódott olyan kicsivé, amint csak tellett s szenvedő arccal a mennyezetre nézett. A többiek a föld felé mosolyogtak.

Herceg Nedbal pedig bejelentés nélkül lépett át a királyi szoba ajtaján.

A lázadó az ablakban állt, mint előbb a király. Néha megrándította vállát a szoros tábornoki atilla alatt.

„Kissé szűkre szabták ezt a ruhát“, gondolta magában.

Herceg Nedbal betette az ajtót s néhány lépést tett előre.

- Felség – mondotta az udvari hódolat hangsúlyával, de határozottan.

A lázadó meg se fordult. Az ablaknál állt tovább, kissé szétterpesztett lábakkal. Valami különös ütemű dalt füttyörészett.

- Felség – ismételte a herceg, most már türelmetlenül.
- Nedbal? – kérdezte a lázadó nagyon könnyed hangon, anélkül, hogy megfordult volna s nyomban utána tovább füttyülte az előbbi dalt.

A herceg sűrű szemöldöke idegesen megrándult.

- Felség – kezdte emelt hangsúllyal.
- Nos? – sürgette a lázadó s még közelebb hajolt az ablakhoz, mintha éppen valami érdekes mozzanat ragadta volna meg a figyelmét.
- Úgy látom, – kezdve újból a főudvarmester – hogy e pillanatban az államügyek nem érdeklik felségedet.

A lázadó hirtelen megfordult. Gúnyos, átható tekintettel nézett a főudvarmesterre. „No lám, ez a Nedbal, hisz ez most nem is mosolyog“, gondolta magában.

A főudvarmester csodálkozva nézett.

- Nem értem felség – mondotta bosszúsan.
- Mondja Nedbal, miért nem mosolyog mostan? Hiszen maga mosolyogni szokott?

De felség!

- Sőt akkor is, ha bántani akar. Én azt hiszem, még álmában is mosolyog. És most nem. Furcsa.
- Mért mosolyogjak felség? – s a hangjában tiltakozás emelkedett fel a további évődés ellen.
- No mert a mosoly az alkalmazkodás művészetének legfőbb eszköze. Egy mosoly ráncában mindig elfér néhány ki nem mondott vélemény. A mosoly gyilkos fegyver is lehet. Hiszen maga tudja, herceg. De mintha elfáradt volna. Már nem mosolyog. Mondja Nedbal, nem volna szüksége egy kis pihenőre?

A lázadó jól ismerte ezt az arcot. Sokszor elüvöltötte népgyűlések szószékein: „herceg Nedbal a zsarnokság fővezére!“ – És sokszor találta magát szembe vele, amikor akaratának kész műve valami akadályon összeomlott. Ő volt a legveszedelmesebb ellenfél. Kemény, okos, átható szemű ember. És most itt áll előtte. Három lépéssel előtte. A király előtt!

- Felség, ha ez a célzás azt jelenti, hogy nincs szüksége további szolgálataimra ...

A lázadó arca elkomolyodott. „Hogy is van hát – gondolta magában. – Hiszen ez a Nedbal mégis csak az az ember, akire itt nekem szükségem van. Egy ember, aki nem fél és meg nem áll. Az én emberem.“

- Nem herceg – mondta aztán leereszkedő jóindulattal – csak szeretném, ha ezután is mosolyogna,

tudnillik, amikor én is mosolygok és nem mosolyogna, ha én komoly vagyok.

A herceg meghajtott a magát.

– Tehát az államügyek? – kérdezte a lázadó.

– A kegyelmi irat miatt ... Az igazságügyi hatóságok ugyanis a kivégzés minden külsőséget előkészítették. Az elítélt félóra múlva a vesztőhelyre lép s ott fogja tudomásul venni felséged kegyelmi tényét.

A lázadó az íróasztalhoz lépett. Lassan felemelte a fehér papírlapot, amit néhány perccel előbb X. Nikodémusz király írt alá. Összehúzott homlokkal végigolvasta minden szavát s mikor a végére ért, a feltartott papírlapon keresztül visszanézett a hercegre.

– Nem fogja.

Ez a két szó olyan nyugodtan és érzelemtelenül hangzott el, minden hangsúly nélkül, hogy a herceg az első pillanatban meg sem értette, aztán meg nem akart hinni a fülének.

– Nem értem, felség.

A lázadó hosszában kettétépte a papirost, majd a széttéptett szeleteket egymásfölé téve, mégegyszer. És a szőnyegre szórta valamennyit.

– Nem fogja tudomásul venni, mert nem kegyelmezek meg. A főudvarmester hangja élesen felcsattant.

– De felség! ez már keresztülment az elhatározó szervak összes retortáin.

A lázadó a herceg elé egyenesedett.

– Itt csak én határozok. Ez királyi jog. A herceg megdöbbenve nézett rá.

– Felség – mondta akadozva – nem is volna államrezon kivégeztetni egy embert, akinek az összeesküvésben való részessége nem is bizonyos és amellet annyira népszerű.

A lázadó az asztalra sújtott nyitott tenyerével.

– Hát nem érti herceg, hogy ért nem az embert végeztetem ki, hanem az eszmét, mely felmerészkedett idáig, egész a királyi trón magasságáig? Én, herceg, elrettentő és félelmetes példát akarok statuálni.

A főudvarmester olyan hirtelen tette össze két kezét, hogy azok halkán meg is csattantak. Bátortalan kis tapsfélképpen. És szeretett volna hátralépni, körüljárni a királyt, jól szemügyre venni tetőtől-talpig. De meg se moccant. Csak a szíve vert hangosabban.

– Mi ez? Talán fél bizony? Ő, herceg Nedbal? A királytól? Valami ilyesmi történt herceg Nedballal. Egyenesen állt, parancsra-leső szemmel s nagy benső, ösztönös engedelmisségben lágyult meg a hangja.

– Csupán arra bátorkodom figyelmeztetni felségedet, hogy a királynő öfelsége e kegyelmi tény által óhajtotta a tömegek rokonszenvét maga iránt hangolni. S méltóztatik tudni, hogy a királynő ...

– Tudom Nedbal, a királynő szép és hiú asszony.

– De az akarata ...

– Ej! ilyet nem ismer az alkotmány. Majd gondoskodni fogunk valami veszélytelen és ártatlan játékról, amiben kedvére kifuthatja magát. És ha ez se használ nagy életöszönének, le fogom törni kemény kézzel. Én mondom herceg, az asszony is paripa, a legféktelenebből lesz a legkezelebb. Csak lovas kelt hozzá.

A főudvarmester elmosolyodott. A lázadó visszamosolygott rá. Szerette volna szétfeszíteni a karját; nagy izmos életöröm mámorában. Majd fölnevetett vidáman harsogva.

– Hogyisne! asszonyok fognak kormányozni minket. Olyan aztán nincsen.

Újból összevettek.

– És a nép? – kérdezte a főudvarmester ismét elkomolyodva: – Lázadásoktól tarthatunk.

A lázadó szája haragosan elferdült.

– Kartács és szurony az elégedetlenkedőknek! Csak egy hatalom van a föltétlen! Mi nem tárgyalunk és nem alkuszunk, mi betöltünk minden partot a hatalom erejével. Herceg! a nép fegyelmezetlenségében szétszórt cézári erők rejlenek s nyomban egységbe állanak minden gyöngeség előtt.

A herceg helyeslően bólintott:

– Ez az ortodox kormányzati elv az én meggyőződésem is. S ha felséged vállalja ...

– Én nem szoktam semmit félig csinálni. Csak bátran. Teljes bizalmam önben.

S ugyanakkor az állami fogház főkapuját felnyitották s szuronyos katonák sorfala közt megindult a bilincsbevert király. A tömegek elnémultak amerre elhaladt s ő mosolyog ment, szelíden forgatva fejét, jobbra-balra. Tetszett neki a szótlan népszerűség, mely a szívekből áradt feléje. „Máskor – gondolta magában – azért állanak sorfalat körülöttem, hogy ne legyen bántódásom, most, hogy meg ne védhessenek.“

Aztán az örömváltásra gondolt, ha majd megjön az utolsó percben a királyi leirat. Közben felnézett a palota ablakába, ahol a lázadó állt s barátságosan feléje biccentett a fejével. „Szegény ember, mennyi baja lesz még a herceggel“.

Az emberekben megdermedt a vér.

– Még a királynak is felköszönt. Utoljára. Ó! szegény.

A lázadó a nyitott ablakban állt, összefont karokkal, mozdulatlanul, mint egy bronzalak.

A király már fellépett a vesztőhelyre. A bíró az ítélet szövegét olvasta:

Akkor a lázadó hirtelen megfordult s visszalépett az ablaktól. A királynő állott előtte.

– Maga megcsalt, maga hazudott.

Fekete asszony volt. Még mondani akart valamit, de keskeny szája kerekre nyílt s mint vérpiros folt izott fehér arcán. Ruhája kifeszült karcsú teste fölött és sötét szeme megvetéssel sújtott a lázadóra.

Az gyönyörködve nézett rá. Karbafont kezekkel.

A királynő ágaskodott, emelkedett, szavakat nemtaláló haragos lihegésben.

– Szép – mondta a lázadó mosolyogva. – Szép ez az asszony.

A királynő levegő után kapkodott.

– Kérem ne tréfáljon velem ... Ha maga briganti vezér volna, aki semmiből tört fel volna ide, mint valami Napoleon, még csak érteném ezt a szőszegést ... De született király, első úr és gavallér?

A lázadó tovább mosolygott.

– Mint egy párdúc!

– És ha én is az állatvilágból venném hasonlatomat, azt felelném: gyáva nyúl! Úgy látszik megint ráparancsolt valaki. Alighanem az a Nedbal. Az a sötétlelkű Nedbal.

– Gondolja?

– Hát tudja az a lázadó, ott lenn ... Az legalább férfi ... Különb király, mint egy ilyen ember! A király! A nép ura és az enyém! A lázadó felnevetett.

– Ha tudná, hogy milyen igazat mondott.

A királyné arca hirtelen elcsöndesedett. Sötét szeme kutató figyelemmel mélyedt a lázadó szemébe. Lassan egész eleje lépett. Valami sejtelem villant át homlokán.

– Á! – kiáltott fel halkán.

Majd kitekintett az ablakon s két tenyerét szörnyülködő kiáltással kapta az arca elé. Reszketve mutatott a térre.

– Az uram ! A király !

A lázadó mögötte állt, egész közel. Szeme élesen felvillant, két keze leszorította az asszony csuklóját s áthajolva vállán, megcsókolta száját.

– Ilyen asszony! Párdúc!

A királyné szétzilált hajjal kitepte magát.

– A lázadó! Segítség a lázadó!

– Hallgasson! – kiáltott rá a férfi s a királyné kezét megragadva, térdre kényszerítette maga előtt.

– Itt csak én vagyok az úr, parancs, király! – mondotta fenyegetően a harag mélyéből.

A királyné felszisszent s kicsivé kuporodva omlott össze a földön. S odalent a király csodálkozva jártatta szertesét elrémult szemét. Valami szörnyű felismeréssel és mégis hitetlenül. A mozgóképteátrumok is eszébe jutattak, ahol ő is látott hasonló jeleneteket, de azok jól végződtek. „Mi történik itt tulajdonképpen?“ A hóhér hirtelen nyaka köré dobta a hurkot. „Nem, ez lehetetlen; ez csak tréfa.“

– Emberek, én vagyok a ki ...

De már nem mondhatta tovább.

Egy távoli utcasarkon felüvöltöttek az emberek. Az ordítás és dobogás vad zsvivájába egyenletesen kattogni kezdett a gépfegyver.

A királyné megremegett a földön. Félve és borzongva simult a lázadó mellé, feje alázatosan emelkedett feléje.

– Vége a forradalomnak – mondta tompán a lázadó.

A királyné öt újja körülsímogatta a lázadó kezét s szorosán megkapaszkodott benne. Az lassan lenézett rá. Sajnálkozó gyöngédséggel símogatta fejét, mint valami megjuhászodott állatét.

– Hidd el – mondta melegen – az élet edzi az igazi királyokat. S a királyné nedves ajka a lázadó kezére tapadt. Könnyei is odahullottak. Először halk, aztán kitörő sírás rázta testét.

– Ó! te kegyetlen, te erős ember.

Sírt, de szíve már új mámor lázában, dobogott.

(Budapest)

Szitnyai Zoltán

KÖLCSEY MANÍRJÁBAN

Lányka, tündér kellemidnek
Ékes vonzata,
Hív tüköre érdemidnek
Szívemig hata.

Hol eddig kilentz Músával

Apoll nyögdicsélt,
Most Cythere galambjával
Amor szárnyra kélt.

Oh a tegzes kis istenfi
Gyötri mellyemet,
Ha nem regulázza senki,
Utóbb eltemet.

Tekints hát a szánandóra,
Lányka, kegyesen,
Elméld, miképp minden óra
Tűnik sebesen.

Bíborát az ifjúságnak
Míg nem hullatád,
Nyiss kebled a bájvirágnak,
Mit az élet ad.

(Budapest)

Szerb Antal

ÉN, ADY ENDRE*

Ahelyett, hogy szennyesét teregetnök ki, mentjük őt lelke mélyén szunnyadó naivságával, szép mesével, mellyel egy fiatalon feloszlott esendő embert, aki nagy poéta volt, menteni illik. Higyjük el, hogy minden tartozását pénzben is megadta volna, ha módjában lett volna. Higyjük, hogy a száműzött fejedelem szerepét játszotta, aki máról holnapra elvesztett trónjához jut, megjutalmazza jóltevőit s göggel vágja oda: *Mehettek, nincs szükségem rátok!* Hibája-é egészen, hogy a száműzés holtáig tartott? Ne tagadjuk meg tőle, az álmok fejedelmétől, ezt a sovány, gyermeki mentséget. Higyjük el, hogy nem becsületét veszttette el, csupán becsületének látszatát, ami a legnagyobb társadalmi bűn. Hozzuk fel védelmére, hogy sok más író, semmivel sem jobb nála; csupán ügyesebb és szerencsésebb, a kettészakadt társadalom mindkét rétegében boldogult, idvezült s finomabb és ravaszabb formák közt jutott pénzéihez, melyet Ady mind-halálíg csak várt. Mert pénz, valóban sok, sohasem volt s ő mindig csak *morzsáit* kapta *dukált* aranyak. Mentjük őt „sorsának ellopójával“, a disznófejű nagyúrral, aki holmi tőzsdespekuláns képében csorgatta ki duzzadt tarsolyából azt a pénzt, mely Adyt, a költőt joggal megillette volna.

A költő élete, élő szava sokszor csak dadogás: lázas készülődés egy nagy vallomáshoz. Amit mond, amit tesz, egyeztetésre, felülbírálatra szoruló első fogalmazás, tele törléssel, sokszor az olvashatatlanságig. Műve: az utolsó. Ady, az ember, holta napjáig sem tudta magát kimagyarázni. Elvérzett, bemocskolódtott a magyar dilemmákban: Emberi gyarlóságának torzított képét minden közkézen forgó vagy ezután nyilvánosságra kerülő s örökké tisztázatlan adathalmaz helyett *költészete* enyhíti igazivá, valóvá.

Ady a legönzöbb, legegocentrikusabb lírikusunk. Magát szereti a szerelemben, magáról mintázza fajának képét s hitetlen Tamásként vergődik Isten-hitéért. Költészete megdöbbenő, brutálisan őszinte önvallomás. Csak élménye van, semmi más. S minden élmény, legyen az nő, haza, Isten, ha még oly közös emberi is; nála mindenkor az első személy szinte profán közvetlenségével fejeződik ki. Ady szerelmi lírája? Mily furesán hangzik ez. Inkább azt írjuk: *Én és a nő*. Ady hazafias versei! Inkább azt írjuk: *Én és a hazám*. És Isten-versei. Valóban ez a helyes elnevezés, ha „vallásos“ költészetéről beszélünk. *Én és az Isten*. Mindenütt a tüntető Én. Ez a legkülönösebb magyar Én Ady ifjúkori verseiben még hagyományos hatások, kölcsönzések limloma közt botorkál. Aztán hirtelen megizmosodva a legőszintébb, legönzöbb, legtermészetesebb sorrendben vonatkozik az Élet három nagy problémájához. Isten csak az első rendetlen szívveréssel jut igazán szóhoz Adyban, a pogánykeresztényben, a paraszt Apollóban.

Én és a Nő

Ady rendkívülinek, titokzatosnak, egyetlennek, a jó és a rossz végletének érzi magát. Természetes, hogy nőinek is ez a végzetük. S még egy: hogy Adyt szolgálják. Anyja csak azért volt olyan szép, hogy megteremje,

---

* Második közlemény.

megfoganja a legbizarrabb, legszomorúbb fiút, az átok sarját, a pacsirta-álcás sirályt. A költő exotikus színeket használ, hogy egy tisztos falusi szépséget különössé, rendkívülivé tegyen: dió-szeme lángban égett, csipője ringott, a büszke kreol-arca vakított, szeme, vágya, eper-ajka, szívecsóka mindig könnyes... Szinte halljuk a kísérő mennydörgést, Ady tragikus, fenséges születésekor. Léda alakja, lelke, egész mivolta Ady lelkének visszfénye. Viszonyuk merő érzelmi gyötrődés és szomorúság, meddőség, egy meg nem születő, másokra szállt gyermek siratása, felleg-bölcsőjének ringatása. Látványos átokvertség, tündökletes mártír-glória. Ő és Léda két kárhozott angyal. Ha Lédával a bálban megjelennek, boldog mátkapárok futnak előlük s a termen a halál szele fúj át. Ady Lédára aggatja rendkívüliségének sok-sok fejedelmi díszét, hogy majdan, a szakítás kegyetlen józanságában, visszakövetelje tőle egytől-egyig, feledésének gazdag úr-palástján kívül. Léda szeme áldott csodáknak tükre, mert őt nézte, Adyt. A legszebb asszony, mert őt szereti. A könnyek asszonya, akár az édesanyja. A szfinkszek asszonya. Szent talány, mindig új. Pusztító asszony. Mondjuk ki: adys asszony. Egészen a maga szenvedélyéhez hangolja, a maga képére teremti újra. Lédából is szirteken járó, szótlán csókú, megszólalásra zuhanó árnyék lesz, a meséké, a hallucinációé. Léda minden hatalomnál hatalmasabb, Ady jóvoltából. De azért hiába kísért hófehéren. A költő a leghavasabb, legszebb éjen is beszennyezi, saját lelkéből felcibálja, befoltozza gyanúval, vaddal, bepaskolja mérges csalánnal. Aztán kikacagja Léda árnyát, feléje fúj s elbocsájtja. Lédának ki kell vetköznie csöndes, asszonyi gesztusaiból. Illatos haja nagyon is sima; fehér nyaka nagyon is fehér: rajta, átkozza, marja őt és sikoltson! Nyugalom, szelíd béke, kéz a kézben? Ritka élmény a Léda-versekben. Csókos ütközetek dúlnak itten. Két lankadt szárnyú héjmadár ők, egymás húsába beletépők, elhullók az őszi avaron. Ebben az ujjongásban van valami a temetési kar énekéből. Ady úgy szeret, mintha először és utóljára szeretne. Az elkésettség mohóságával, a hirtelen elmúlás remegésével. Inkább hideglelés ez, mint szerelem Szinte azt hisszük, hogy Ady szerelme könnyebb testi sérülésekkel jár. Örök csókvágy s mégis csóktalanság. Léda mimeli a költőt, fokoznia, túloznia kell magát. Léda, akinek zsarnokiságát Ady annyira emlegeti, tulajdonképpen Ady szeszélyének rabja. Ady vezeti őt s mindenütt Ady van elől. A fiatal költő rohan, rohan fekete paripán, ifjú isten, ura erőnek, ölni gyáva cenkeket ... míg Léda valahol hátul kullog s a vers utolsó sorában csendül meg a neve. Ez a Faust-Ady hamar magára hagyja nőjét, mihelyt az érzelmi zsidobongásnak vége. Faust-Ady fekete hold éjszakáján, élet, bor, asszonyok múltán, egyedül, félig halottan fekszik egy romantikus tájon. Árnyékok, asszonyok kara veszi körül.

Árnyékok kara:

Csírátlan csókok csillagos rendje
örvények, vágyak, nagy áldomások,
Ember-sors titka s kicsike tett:
Ez volt ő.
Alleluja, alleluja,
Nádas Ér partján született.

Asszonyok kara:

Aludj, aludj,
Aludj, te szegény,
Dalos szomorú,
Gyöngé szomorú,
Csókos szomorú,
Csunya legény,
Barna legény,
Aludj, aludj.

Árnyékok kara:

Im, jött Keletről, Nap fia szinte.
Táncos csillagok csaták Nyugatra.
Hagyjuk aludni. Megérkezett.
Bús útját,
Alleluja, alleluja,
Kínnal rakták ki asszony-kezek.

Hol maradt Léda? Névtelenül lappang, a vers végén. Rossz asszonynak mondja a költő, aki ébren, kevélyen őrzi a szívét. Nem udvarias szerelmes ez az Ady. Petőfi gentleman hozzá képest.

Lédának különös utakat kell megtennie. El kell mennie Bihar vezér földjére a költővel, ki a sírokat törli, a holtakat serkenti. Lédának halott arának kell lennie, temetésdit játszana, mert kedvese: halott mátkafi. Bús asszony-sírkőnek kell lennie Ady sírjánál. Két szép nyomorult ember ők. Lakodalmas házuk a temető. Koporsóban fekszenek mindketten. Léda a legjobb. Léda a legrosszabb. Vágyik rá s szeretne elszakadni tőle.

Sem vele, sem nélküle nem tud élni, éveken keresztül. Fut tőle, mint önmaga elől. Azt kívánja, hogy a vonatok, melyek hozzá viszik, járjanak rosszul. Csak jönne más asszony! – halljuk már az *Uj versek*-ben, a Léda-szerelem tavaszán. Petőfi halhatatlannak hiszi szerelmes dalait, mert a mennyből eredtek, a lányka kék szeméből. Nem tudja, minek nevezze kedvesét s a legtúlzóbb jelzők közt válogat. Petőfi, a tizenkilencedik század legszenvedélyesebb önérzete, beteg szellőként suttog a kedves mellett s haragos dalai megszelídülnek egy nagy érzésben, a szerelem rózsaláncai közt. Azt mondja, hogy a lányka egyetlen pillantásában több poézis van, mint valamennyi versében, *A Szeptember végén* elégikus ifja egészen jelentéktelen ember is lehetne: Petőfi csak a vers művészetében van jelen. Ady is forrón keresgél a szavak közt, melyek Lédára jellemzők. S milyennek látja; nevezi őt? Angyalnak, ördögnek, sőt Baudelairei merészséggel – tunya dögnek, stb. Ime, a rajongás, a féktelen fantázia két lehetősége: ott az istenítés káprázatos fénye, itt az átokvertség, a jószág-rosszaság női ikerszörnyetege. Mindkét nő felső fokot kap, Petőfié tündéri bűbájt, Adyé ördögi, angyali keveréket. Vajjon az Élet Júliája és Lédája ennyire különbözött egymástól?

Ady beteges kacagástól, görcsös fuldoklástól visszhangos Léda-szimfóniájából csak elvétve száll a hegedűk békült hangjaival egy-két szerelmi dal. Ady király s Lédát királynővé koronázza, ócska konfliktus udvari fogattá szépül, a nép miattuk tolong a boulevardokon s alázattal hódol az isteni, szerelem-verte párnak:

Királyném, kigyúltak a lányok,
Aranyos hintónk, íme, száll
Ma a nép közé vegyülünk el,
Te a királyné s én a király.
Lásd, ez a fényes kocsitenger
A villámfényes fák alatt
Mi érettünk hullámszik, fénylik,
Hogy téged s engem lássanak.
Királyném, bocsásd le a fátylad:
Ma este kegyosztók leszünk.
(Döcög, döcög az ócska konfliktus
És mi sápadtan reszketünk.)

Királyném, megölnek a vágyak.
Sohse vágyott, mint te meg én,
Földi pár úgy az élet-csúcsra
És sohse volt még ily szegény,
Vágy, élet és sugár a lelkünk
És utunk mégis koldus-út,
Jogunk van minden fényességhez,
Amit az élet adni tud.
Király vagyok és te királyné,
Hát trónunk sohse lesz nekünk?
(Döcög, döcög az ócska konfliktus
És mi sápadtan reszketünk.)

Mennyire elüt ez a vers Ady vértolulások, vonagló Léda-verseitől! A gesztus itt is fejedelmi még; látszik, hogy ez a pihenő, pihegő pár a szerelem önkívületének tetőfokáról szállt alá s keveset fog időzni a „völgyi erkölcsök tisztaság, síma útján“. De ez a néhány pillanat egészen idegen az Ady-olvasónak. Nem hallja a végzet mennydörgését, nem érzi az átok lidércnyomását, csak valami végtelen, szomorú, édesbús életvágyat. Ady még lejjebb száll egy későbbi költeményében: eljut az átlagember, a szerelmes ember, a szerelmétől elvált szerelmes közös hangulatához:

Tengerpart, alkony, kis hotel-szoba.
Elment, nem látom többé már soha,
Elment, nem látom többé már soha.

Egy virágot a pamlagon hagyott,
Megölelem az ócska pamlagot,
Megölelem az ócska pamlagot

Parfümje szálldos csókosan körül,
Lent zúg a tenger, a tenger örül,

Lent zúg a tenger, a tenger örül.

Egy Fárosz lángol messze valahol,
Jőjj édesem, lent a tenger dalol,
Jőjj édesem, lent a tenger dalol.

A daloló vad tengert hallgatom,
És álmodom az ócska pamlagon,
És álmodom az ócska pamlagon.

Itt pihent, csókolt, az ölembe hullt,
Dalol a tenger és dalol a mult,
Dalol a tenger és dalol a mult.

Szép vers. Azt mondhatnók, hogy legkitünőbb kabaréversek közül való. Heltai Jenő is megírhatta volna. Nem jellemző Adyra. Nála nem a boldog vagy boldogtalan szerelmet látjuk, vágyat, epedést, beteljesülést vagy a csalódás keserűségét, az elválás éles kínját. Nála a szerelem fizikai és lelki átka kísért, a szerelem kielégíthetlenségének, meddő vergődésének átka. Ady szerelme az örület rendellenségével hat; érzéki tobzódás, az elalvás határán járó lankadtság s harsogó önimádat ennek a skálának három fő hangja. Kísérjük el Adyt és Lédát egy csókos ütközet, az egymás húsába tépés deliriuma után. Otthon vagyunk, a költő szülőföldjén. A legszebb séta ez, bölcső-helye körül. Ady, aki nem tud szerelmes verset írni kedveséhez, annál szebbet dalol önmagához. S a vers legtetejére hág, hogy be ne teljék a maga rendkívüliségével:

Ez itt a Bencze, látod-e?:
Szelíd, széles domb s méla lanka,
Tán klastrom állt itt egykoron,
Bencze-nap éjén köd-torony
Fehérlik s kong süllyedt harangja.

Ez itt az Ér, a mi folyónk.
Ős dicsőségű Kraszna-árok.
Most száraz, szomorú, repedt,
Asszonyom, tépjek-e neked
Medréből egy-két holt virágot?

Ez itt a Kótó, volt falu,
Elsüllyedt vagy turk horda dúlta,
Csupa legendák és jelek.
Itt akartam jární veled
És most gyerünk be a falunkba.

Ez itt falu, az én falum
Innen jöttem és ide térek.
Mindszentnek hívják hasztalan,
Mert minden gonosz rajtavan,
S itt, jaj, átkos, fojtó az élet.

Ez itt pedig magam vagyok,
Régi tüzek fekete üszke
S fölöttünk végzet-szél füttyöl,
Szaladj tőlem, átkozz, gyűlölj,
Avagy légy rám újjongva, büszke.

Ime, itt csúcsosodik ki Ady Léda-költészete. Önnön maga kultuszává lesz. A nagy sorsra született költőnek az asszony is csak udvarhölgy lehet. Lédának két lehetősége van: átok vagy újjongás. Mást nem tud tőle kérni Ady, természetének, egész mivoltának két végső pólusa szerint. Azaz: vagy hagyja el őt a nő, vagy hódoljon be s ő az első helyet adja neki a kíséretében. Ime, a magába szerelmes Ady a Júliába szerelmes Petőfivel szemben. Ady nem megy a nő után: az jön érte. A szerelemben pedig mindig a meghódított parancsol; ezért úr Ady, a szeszély, az asszonyi kiszámíthatatlanság határáig. S hamar be is telik a nővel, mert csak a testét táncolta körül, mint egy beteg fetisimádó, de a lelkébe nem pillantott soha. A hímnek mekkora gögje lappang ebben a három

sorban:

Ők a semmiség és a világ
S nekik viszem az Élet-vásárból
A legszebb vásárfiát.

Asszonyai még stílusához is alkalmazkodnak. Egykor, ha majd ezek a levelek napfényre kerülnek, bőven lesz részünk adys szerelmes levelekben. Csak Bertukanak, Ady későbbi feleségének leveleit kell átfutnunk. Ime, néhány sor: „Éreznie kell ott messze, a tudós doktorok fennhatósága alatt, hogy egy kis lyánw kérlelhetetlen zsarnoksága, szomorú és lemmondó szilaj vígsága fonódik át a nyakán ... Én végtelenül szeretem s tegnap-ébredő furcsa, kicsi lényem igazi melegét teszem a lába elé“.

(Folytatjuk.)

(Budapest)

Vajthó László

GYÜLÖLET

Én gyűlölöm őket:
A gyönyörörevőket,
Kik inyüeknek élnek,
Szívüktől nem félnek.

Előre, előre:
A jó legelőre,
Éhomra és telten,
De soha leverten,
Habzsolni az ételt,
Szürcsölni a csókot ...
Ki bírta, az marta,
Sohasem csalódott!

Én gyűlölöm őket,
A perczszeretőket,
Kik élnek a mának,
Sok könnyű csodának,
Nincs bánatuk, nincsen,
Nincs örömük, nincsen
És Istenük sincsen!

Az éjben egy fáklya:
A lélek! Nem látják.
Az álmot, a vágyat,
A könyvet nem várják;
De erejük lendül,
Nótájuk felcsendül ...

Hangos hegedűvel,
Mít gond sohsem nyú el,
Csak mennek előre,
Előre, előre!

Én gyűlölöm őket:
Étvágszeretőket,
Sohsem remegőket,
E kis ámitókat,
E víg számítókat,

A szürke kúszókat,
Nyílt kaput zúzókat ...
Ők futnak csak egyre,
Nem jutnak a Hegyre!

Fürödjének csak meg
A földnek porában,
Fulladjanak meg ők
Az élet borában,
Csak nyeljék a csókot
Lihegve és telten ...
Más földért, más csókért
Szomjazik a lelkem!

Én gyűlölöm őket:
E gyönyörevéket,
E földszeretőket!

(Budapest)

Vidor Marcel

WILLIAM BLAKE*

Ha e világ Istene, a Biblia Istene, gonosz Isten, akkor szolgálai, az angyalok is gonoszok, és ellenségei, az ördögök, az igaz és jó szellemek. Ez a distinkció Blakera nézve igen fontos volt, mert hiszen naponta érintkezett angyalokkal és ördögökkel, amint a *Marriage of Heaven and Hell* emlékezetes víziói tanúsítják. Az itt megjelenő angyalok valóban rendkívül ellenszenvesek: nyárspolgári törvénytisztelőkhöz még bizonyos önelégült nagyképűség is járul; nem csoda, ha Blake művészelke nem tudta őket elviselni.

„Általában azt találtam, hogy az angyalok hiúságukban mindég úgy beszélnek, mintha egyedül ők lennének bölcssek; ez az elbizakodott szemtelenség a szisztématis okoskodásból ered”.³⁶ Az angyalok, mint minden nyárspolgár, racionalisták. De nem javíthatatlanok: Blakenek sikerült egy angyalt megtérítenie a maga igazára. „Ez az angyal, írja, aki most már ördöggé vált, különösen jó barátom; sokszor olvassuk együtt a Bibliát pokoli vagy ördögi értelmében, melyet e világ még meg fog kapni, ha jól viseli magát”.³⁷

Angyaloknak és ördögöknek ez a szerepcseréje nagyban hozzájárul Blake érthetlenségéhez, – ez a megfordítottság okozza, hogy, amint Chesterton mondja, „Blake leírja egyik legkolosszálisabb meggyőződését és az átlagolvasó azt hiszi, hogy sajtóhiba”.³⁸

Mindez csak szeszélynek és különködésnek tűnik az olyan ember szemében, aki nem szokta meg, hogy angyalokkal vitatkozzék és prófétákkal ebédeljen, mint Blake. De ezeknek a barokkosan elcsavart gondolatoknak megvolt a mélyeséges lélektani alapja, aminthogy minden gondolat csak a lelki élmény fura csavarulatait követi, sötétben tapogatózva. Magyarazatot ad Blake sátánosságára egyik titokzatosnak látszó kijelentése, melyet eddig egyik kommentátora sem méltatott:

Amikor a Gondolat barlangokba van zárva,
Akkor a Szerelem a legmélyebb pokolban mutatja gyökerét.³⁹

Amikor az erkölcsi világ a büntudat láncában nyög, az igazi szerelem, az ős Erosz, bűnnek van nyilvánítva – és ezért áll Blake a Pokol pártjára: az Erosz pártjára, szemben az angyalokkal. A Szerelem az a pont, ahol Blake támadása a Törvények és a Büntudat ellen legerősebben lép fel. És egy furcsa paradoxonnal Blake, a misztikus, a szabad-szerelem apostola lesz. Az egész *Songs of Experience*-t ennek a gondolatnak szentelte; de végig az egész blakei oeuvreben, Szabadság alatt első sorban mindég a Szerelem szabad. Semmiféle nép kiválóságait nem foglalkoztatta annyit a szabadszerelem, mint az angolokét, – talán mert sehol sem olyan szigorú a nemi élet morálja. Blake fiatalabb kortársa, William Godwin (1756–1836), a szabadszerelem theoretikus alapvetője, leánya pedig Shelleyvel megvalósítja Svájcban a teoriákat, a hármásban való

* Befejező közlemény.

³⁶ *Marriage of Heaven and Hell*, Ed. Yeats p. 190.

³⁷ U. o. p. 193.

³⁸ Chesterton (l. bibl.) p. 143.

³⁹ *The Four Zoas*, ed. Sampson, p. 356.

házaságot, az angol publikum hatalmas, felháborodott érdeklődése mellett.⁴⁰ De ezek „szabadgondolközők” voltak – hogyan egyeztette össze azonban az áhítatos Blake a szabadszerelmet vallásával?

Minden misztika életigenlés. Ennek csak látszólag mond ellent az aszkézis, mellyel a nagy misztikusok magukat sanyargatják, a misztikus számára az aszkézis nem öncél, nem is érdemszerzés, hanem csak eszköz: praktikus előkészület a misztikus élményre, az eksztázis életigenlő gyönyörűségére. A misztikus a végtelenig felmagasztosult életpillanatok hívője: az eksztázis pillanata nem áll kívül az életen, mint valami túlvilág, hanem az élet legmagasabb határértéke épen, a misztikus mennyei boldogságot élvez ezen a földön, nem tagadhatja tehát egészében a földi életet és gyönyörűségeit. A nagy misztikusok írásai tele vannak az érzéki öröm kifejezésével. A misztika a vitalizmus egy fajtája. „Minden, ami él, szent”, mondja Blake.

Amit szerelemnek hívnak, szintén eksztatikus pillanatok kerete, misztikus élmény, úgy lehet, annak, aki a misztika módján tudja átélni; és minden ember számára a legegyszerűbb út az eksztázis felé. Az álomszimbolikában, a pszichoanalízis tanítása szerint, coitus és eksztázis szimbolumai egybeesnek; rég ismert dolog, hogy misztikusok és alchimisták a misztikus élmény szimbolumául a coitust használják: az Egyesülést. Ilymód került Blake tanépületébe a szabadszerelm. A Szabadság törvénytörő kultusza és a misztikus élmény mindenföltrebbisége ebben a posztulátumban csúcsosodnak ki.

Blake biográfusai tudni vélik, hogy megvolt az „élmény-alapja” is Blake házassággellenes periodusának, mely 1790–1795-ig tartott. Mindenekelőtt keresztül akarta vinni a gyakorlatban is elvét, hogy a szerelemben nem szabad semmi rejtettnek, titokzatosnak lennie; csak a büntudatos, a megváltatlan ember rejtőzködik szerelmével és rejtőzködése által lesz a szerelem bűnné. Egy ízben Blaket barátja, Linnel meglátogatta és őt és feleségét a lugasban találta, ahol teljesen meztelenül ültek, az *Elvesztett Paradicsommal* a kezükben, melyből váltakozva olvasták fel Ádám és Éva paradicsomi dialogusát. Linnel zavartan vissza akart vonulni, de Blake nem engedte „Miért szégyeli magát? Hát a paradicsomban nem így volt?”⁴¹

Vallomásszerű, nem prófétikus, kéziratban maradt versei (*In a Myrtle Shade, My Pretty Rose Tree, a William Bond-ballada stb.*) azt bizonyítják, hogy egy időben minden elmélettől és próféciaától függetlenül nagyon terhesnek érezte a házasság „édes igáját”:

Why should I be bound to thee,
O my lovely myrtle tree?
Love, free love, cannot be bound
To any tree Ihat grows on ground.⁴²

És elvágódása a mirtusfától, úgy látszik, nem volt egészen személytelen és tárgyaltalan. Ezt mondja már D. G. Rossetti is: „Tudvalévő, hogy a féltékenység árnyéka, a megalapozatlanságtól nagyon távol, egy pillanatra ráhullott szegény Catherine Blake házasesetére és megállapított, hogy ez a féltékenység egy borzasztó és nehéz válságban teljesedett ki.”⁴³ Ellis és Yeats többet is tudnak: „Azt mondják, hogy Blake, ótestamentomi modorban, háztartását egy ágyással akarta kibővíteni, de feladta ezt a tervét, mert Mrs. Blake nagyon sírt.”⁴⁴ Amin legfeljebb Blake csodálkozhatott.

8.

Blakenél, mint Dantenál és mint az álomban – (álomképzés és misztikus költészet oly közeli rokonok) – mindennek három értelme van. Van először is egy szó szerinti értelme. Ez az, amit a Blake-kutatók leginkább elhanyagolnak.⁴⁵ Nem veszik észre, hogy a prófétikus könyvek végtelen harcai szó szerinti harcok lehetnek, a világot teremtő ős természeti erők harcai; hiszen a természetfilozófia kora ez, Baader, Novalis és Schelling lélektöszomszédságában vagyunk; a *Faust* második részét is a ma már nehezen érthető, de akkor nyilvánvaló és szó szerint érthető természetfilozófiai spekuláció teszi homályossá. Ezen az értelmén kívül van egy emocionális értelme, vagy inkább tendenciája: a lázadás, a Szabadság, a szabadszerelm prófétizálása. És van egy harmadik értelme is: a lélektani. Berger is a mithikus alakokat lélekállapotok szimbolumának tekinti.⁴⁶ Minden misztikus írás lélektani tárgyú: Dante mystico viaggio-ja is tulajdonképpen a léleknek önmagában, az önmaga mélységeiben és magasságaiban való utazását ábrázolja, míg nem eljut az önmagában székelő Isten elé, az Unio Mystica-ig.

Ezért igaza van Helene Richternek, mikor a szabadszerelme vonatkozó versek értelmét úgy mélyíti el, hogy ezek szerinte a tudatalatti rétegek felszabadítására vonatkoznak, a szabad szerelem csak kiragadott

⁴⁰ Blake ismerhette Godwint, hiszen feleségének, Mary Wollstonecraft-nek egy művét illusztrálta.

⁴¹ Gilchrist i. m. 112. pp.

⁴² Miért lennék én hozzádkötvé, ó én kedves mirtusfám? a szerelmet, a szabad szerelmet nem lehet megkötni, semmiféle fához, mely a földön nő. Ed. Yeats p. 102.

⁴³ Gilchrist i. m. II. 87.

⁴⁴ Ellis and Yeats p. 115.

⁴⁵ Kivéve Bergert.

⁴⁶ Berger i. m. 144. pp.

konkretizálása. Minden Vágnak, ami a tudatalatti nagy lélekpincékben szunnyad – ezek a versek harcosai a nagy romantikus forradalomnak, mely a költészet fundamentumát egy emelettel lejjebb ásta bele az emberi lélekbe és felszabadított, mondhatóvá tett lélekretegeket, melyek eladdig hangtalanok voltak, mint az alvilági sivatagok a *Milton* sokat emlegetett költeményében.

Blakenek a lélektani felismerései, vagyis a tudatalatti felszabadítása, egyúttal művészetelméleti forradalom is, gyakorlatban és elméletben egyaránt, a *romantika* első nagy fegyverténye. Gyakorlatban: mert verseibe beleszabadítja fantáziáját minden visszatartás nélkül és nem rösteli, hogy eksztázisában verseibe hurcolja az ősi, leláncolt, hangtalanságra ítélt démoni erőket is; elméletben: mert versei rejtett példázatokkal és nyíltan hirdetik, hogy így is kell tenni. Ami a politikában a francia forradalom, ami a társadalomban a szabadszerelem, az a költészet területén a Fantázia lázadása, a preromantikus, a romantikus lázadás.

A preromantikus lázadás első rohama a racionalizmus ellen irányul. Blake gyűlölte *Bacon*t, az empirizmus megalapítóját, mert hiszen a tapasztalás csak a látszatvilág hazugságaira vonatkozik, az igaz világ megismerése csak intuitív úton történhetik; gyűlölte *Newton*t, mert mechanizálta a világegyetemet, mely eleven és szabad erők játéka; gyűlölte a görögöket, gyűlölte *Dryden*t és *Pope*ot, akik a költészetet görögössé, racionálissá tették; mert a görög forma matematikai forma, a gót forma eleven forma. A matematikai forma örök a gondolkodó értelemben; az élő forma örök létezés.⁴⁷ „Homerós és Ovidius, Plato és Cicero ellopott és elferdített írásai, melyeket minden embernek meg kellene vetnie, csellel kijátszattak a Biblia felsége ellen; de mikor ideje eljő, hogy az új kor megnyilatkozzék, minden rendbe jön és a régebbi és tudatosan és bevallottan inspirált emberek művei ismét elfoglalják méltó helyüket és az Emlékezet Leányai az Inspiráció Leányaivá válnak“.⁴⁸

Az *Inspiráció*: a preromantikus kötőablak második igéje, a romantikus forradalom második és döntő rohama. Blakenél az inspiráció többet jelent, mint művészetet, eszközt műalkotások létrehozására. Valamint *Novalis* köre bizonyos teremtő, nem csupán művészileg, hanem az objektív világban teremtő erőt tulajdonított az inspirált, eksztáziált fantáziának (mágikus idealizmus), Blake is metafizikai szerepet tulajdonít neki: az inspirált ember legyőzte a benne lappangó kísértetet, a bűntudatot, mely egyúttal az absztrakt, spekulatív értelem. Az inspirált ember a megváltott ember, a boldog ember, az egyedül igaz ember és az emberiség fejlődése az, hogy idővel mindenki leveti kísértetrezését és inspirált emberré válik. Ép ezért: jó kereszténynek lenni annyit tesz, mint inspirált művésznak lenni; Krisztus és az apostolok is azok voltak.⁴⁹ Az inspirált művész átlát a Látszaton a Lényegig és belátása útján világok harcában vesz részt; művészetével, mely az Igazat ábrázolja, győzelemre viszi az Igaz ügyet.

Blake inspiráltsága lélektani szempontból tekintve elsősorban kettős látásában nyilvánult meg. „Aki nem képzel (fantáziál) erősebb és jobb vonalakban és erősebb és jobb megvilágításban; mint amilyent veszendő és halandó szemével láthat, nem képzel egyáltalán. E mű festője állíthatja, hogy minden elképzelése mérhetetlenül tökéletesebbnek és pontosabban szervezettnek látszik neki, mint bármi, amit halandó szemével látott“.⁵⁰ Látomásának objektív valóságában feltétlenül hisz, ellentétben a megvetett racionalista művésszel, kinek víziója csak az emlékezetből kombinálódik.

Ami Lenni látszik, Van: azoknak, akiknek
Lenni látszik, és terhes a legszörnyűbb
Következményekkel azoknak, akiknek Lenni látszik.⁵¹

De Blake inspirációja nem volt pusztára vizuális; ismerte a verbális inspirációt is és erre vonatkozó vallomásai sokkal furcsábbak, – aminthogy általában mint festő, sokkal normálisabb volt, mint költői minőségben. Több helyen a legnagyobb határozottsággal állítja, – hogy műveit szellemek di'tálása alapján írta; – az inspiráció tehát abban az extrém formában lépett fel nála, mint egyes szent könyvek íróinál, pl. a *Septuaginta* fordítóinál, a legenda szerint. „Ezt a Költeményt (*Jerusalem*) közvetlen diktálás alapján írtam, tizenkét vagy olykor húsz és harminc sort egyszerre, előzetes elmélkedés nélkül, sőt akaratom ellenére. – Az idő, melybe írása került, ilymód nemlétezővé vált és itt van egy hatalmas költemény, amely egy hosszú élet munkájának látszik, pedig minden fáradtság és erőfeszítés nélkül jött létre ... Dicsérhetem, miután nem merem állítani, hogy több vagyok, mint írnok; a szerzők az Öröklétben vannak“.⁵²

Ilymód Blake valósította meg legszélsőségesebben a romantikus esztétika fő posztulátumát; ő volt a „legihlettebb“ költő. A szélsőségek mindég a mozgalmak kezdetekor a legszélsőségesebbek.

⁴⁷ Ed, Sampson p. 431.

⁴⁸ *Preface to Milton*, ed. Sampson p. 369.

⁴⁹ *The Descriptive Catalogue*. Ed. Yeats.

⁵⁰ U. o.

⁵¹ *Jerusalem*, ed. Sampson p. 361.

⁵² Levél Buttshöz, Gilchrist p. 185.

De az ember nem állhatja meg egy kis szkeptikus mosoly nélkül. Vajjon miféle szellemek diktálhatták Blakenek ezeket a többé nem is jó verseket? Vajjon igaza van Chester-nak, aki Blake késő korának költői és gondolkodói bűneit már nem Blakenek tudja be, hanem annak, hogy rossz társaságba keveredett: mindenféle jött-ment szellemek közé? Mi a lélektani magyarázata Blake inspirációjának?

Mindenekelőtt megállapítható, hogy az inspiráltság foka Blakenél különböző perondusaiban különböző volt és egyre növekvő természetű. A *Poetical Sketches*-t még abban a fokban írta, melyben minden tehetséges költő írja műveit; tudata még erősen rendszabályozta alkotását. A *Songs of Innocence*, *Songs of Experience* és a korábbi prófétikus könyvek írásakor, azt gondoljuk, elért odáig, ahová csak a nagyon nagy, igazán megszállott költők jutnak el: amikor tudatos és öntudatlan rétegek, gondolat és képalkotó fantázia, a rendező forma-akarat és a belső chaosz ősgazdagsága teljes összhangban vannak, teljesen átjárják egymást, a lélek a Novalis által posztulált romantikus boldog időt éli, „amikor ébren álmodik és álmában ébren van”. Végül pedig a későbbi prófétikus könyvekben túllép ezeken a határokon is, melyeken költő még nem lépett túl, és ezzel meg is szűnik költő lenni, hanem médium lesz. Amivel nem akarjuk azt mondani, hogy valóban szellemi diktálásra írt, csak azt, hogy a médiumnitás állapotában írt; tehát tudatának lehető teljes kikapcsolásával, ahogy a pszichológia hívja, automatikusan.

Médium-írást a pszichológia sokat ismer. Legnevezetesebb író-médium bizonyos Helene Smith volt, kiről Flournoy genfi egyetemi tanár írt könyvet.⁵³ Helene Smith megszállottságában két hatalmas regényt költött, illetőleg élt át, az egyiknek Marie Antoinette volt a hősnője, a másik a Mars bolygón játszódtott le. Nem volt azonban nehéz Flournoynak bebizonyítani, hogy Blake tévedett, mert az Emlékezet Leányai azonosak az Inspiráció Leányaival: ugyanis az egész Marie Antoniette-fantázia egy régebben olvasott regényen alapult és a marsbeli nyelv tulajdonképpen egy gyerekesen eltorzított francia volt. Ma úgy tudjuk, hogy sem a tudatban, sem a tudat alatt nincs semmi, ami nem az emlékezés útján volna felidézhető. Az automatikus írás is emlékképek kombinációjából áll. Csakhogy itt az emlékezés folyamata teljesen öntudatlanul megy végbe. A médiumnitás olyan lélekállapot, amikor az ember tudatalatti részei a tudat minden cenzurája nélkül működnek, mint az álomban. A médium az így önállósodott tudatalattiját egy új személynek nézi. Ez volt Blake inspiráló szelleme.

Az automatikus írás voltaképpen a romantikus esztétika végső ideálja, úgy lehet. Teljes spontaneitás, a rejtett én szabad beleömlése a szavakba. A blakei kísértet végre bedobták a tóba és csak az Emanáció ír, vagy ha úgy tetszik, a lélek emanál.

És mégis: ha megvizsgáljuk az automatikus írás tartalmi mozzanatait, épen az ellenkező eredményre bukkanunk. Az automatikus írásban nem az egyéniség jut kifejezésre, hanem épen a legáltalánosabb, legközösebb emberi tartalmak. Mert itt a tudatalatti beszél és, amint Jung mondja, „a tudatalatti sokkal nagyobb mértékben közös az embereken, semmint az egyéni tudat tartalmai; mert ez a történelmileg átlagosnak és gyakorinak az összesűritése”.⁵⁵

Ez a sajátos meglepetés éri az embert akkor is, amikor Blake leghomályosabb műveinek tárgyi mozzanatait, meséjét, cselekményét vizsgálja. Megdöbbenve látja az ember, hogy ezekkel a blakei stereotyp motívumokkal már sokszor találkozott: vérfertőzés, az ösztönök megölése, emberek feldarabolása, sárkányharcok és ujjászületés – amint már mondtuk, a teremtésmitoszok világa ez, valamennyi nép valamennyi teremtésmitosza ilyen motívumokból komponálódik.

Hogy kerültek Blakenek ezek a mitoszok? hiszen nem ismerhette ő néger és ausztráliai népek veleszószerint egyező meséit. A felelet egyszerű: ugyanonnan kerültek hozzá, ahonnan ezekben az ő mitoszokba: a tudatalattiba elraktározott gyermekkori emlékekből. Blake a médiumnitás állapotában tudatalattijára volt hagyatva, visszasüllyedt tehát egy infantilis állapotba – abba az infantilis állapotba, melyben az emberiség volt, mikor a teremtésmitoszokat költötte.

Ujabb folklorisztikus kutatások pedig azt tanítják, hogy a teremtésmitoszok azokon a gyermekkori fantáziákon alapulnak, melyek minden egyes ember gyermekkorában olyan nagy szerepet játszanak, mikor a gyermek meg akarja fejteni a Felnőttek Titkát, saját születésének misztériumát és a legképtelenebb magyarázatokra jön rá.⁵⁶

Ez tehát a blakei inspiráció végső eredménye: amikor azt hiszi, hogy legsajátosabb látomásait mondja el, tulajdonképpen a minden emberrel közös gyermekkori fantáziákat kelti fel és az Inspiráció Leányai visszaváltoznak az Emlékezet Leányaivá. És ez értékítélet is. És mégis igazuk volt a görögöknek: a Muzsák az Emlékezet Leányai és ezen a romantika sem segíthet. Az inspiráció diadala az inspiráció csődje egyben.

De nem Blake csődje is; mert ő több volt, mint inspirációja: költő-vezér, aki az igék romantikus megújulásakor az első sorban harcolt; felszabadító, aki hangot adott eladdig kimondhatatlan fájdaloknak; misztikus zárándok, aki félévezred múltán abba az Isten leheletével teljes világba tévedt, ahol előtte járt gót komorságával a Flórenci Költő.

(Páris–Budapest, 1927.)

⁵³ *Des Indes à la planète Mars. Étude sur un cas de somnambulisme avec glossolalie* 1900.

⁵⁵ *Jahrbuch für Psychoanalyse* III. s. 169.

⁵⁶ V. ö. Stucken: *Astralmythen*.

Bibliográfai jegyzet

A) Kiadások

Az editio princepsüket már említettük. Új kiadást először a swedenborgiánus és homeopatha orvos J. J. Garth Wilkinson rendezett sajtó alá: *The Songs of Innocence and of Experience*, London, 1839. (L. Keynes, 261. p.) A következő Dante Gabriel Rossetti kiadása, (Gilchrist életrajza, vers-melléklettel); *Life of William Blake*, „Pictor Ignotus“, With Selections from his Poems and other Writings by the late Alexander Gilchrist, ... recently edited by D. G. Rossetti, London and Cambridge, 1863.

A további kiadások közül fontosak: az Aldine Edition, London, 1874, W. M. Rossetti 130 oldalas előszavával;

The Works of William Blake, poetic, symbolic, and critical, edited with lithographs of the Illustrated Prophetic books, and a memoir and interpretation by E. J. Ellis and W. B. Yeats, in 3 volumes, London, 1893. (A legnagyobbszabású kiadás; a kommentár nagyobb terjedelmű, mint a szöveg.)

The Works of William Blake, The Muse's Library, London, 1902, Yeats kiadása, az ő előszavával. (Az Ed. Yeats-szel jelzett idézetek a szövegben erre a kiadásra vonatkoznak. Ebből a kiadásból készült az amerikai The Modern Library olcsó, népszerű kiadása.)

The Poetical Works of William Blake, edited by John Sampson, Oxford, 1905. (Bő szemelvények a későbbi prófétikus könyvekből. Az Ed. Sampson jelzés erre a kiadásra vonatkozik.)

B) Életrajzok és tanulmányok

Kiadás sorrendjében legrégebb a Gilchrist-é, melyet D. G. Rossetti adott ki (l. fentebb). A megírásra nézve legrégebb Blake-életrajzot, Tathamét, A. G. B. Russell adta ki, Blake levelezésével együtt: *The Letters of William Blake*, together with His Life by Tatham, London, 1906. (Németre lefordította Stefan Zweig.)

Igen fontos életrajzi dokumentumokat tartalmaz: *William Blake*, by Arthur Symons, London, 1907. Mellékletei: 1. Crabb Robinson cikke a Vaterländische Annalenből. 2. A. Fathers Memoirs of his Child, by B. H. Malkin. 3. Lady Charlotte Bury naplójából, 1820. 4. Halotti jelentések, 1827. 5. Blake horoszkópja, 1825. 6. Kivonat Varley (idézett) művéből, 1828. 7. Életrajzi vázlat, írta J. T. Smith, 1828. 8. Allan Cunningham Blake Élete, 1830.

Összefoglaló tanulmányok: Ch. A. Swiaburne: *William Blake*, London, 1869. második kiadás 1906. Richard Garnett: *William Blake, painter and poet*, London, 1895. Rudolf Kassner: *Die Kunst, die Mystik und das Leben. Leipzig*, 1897. Helene Richter: *William Blake*, Strassburg, 1904 (német nyelvű). P. Berger: *William Blake, Mysticisme et Poésie*, Paris, 1907. (A bordeauxi egyetem tanárának ez a thézise a legalaposabb eddig írt Blake-monografia.) Symons fentjelzett műve. C. K. Chesterton: *William Blake*, London and New-York. (Dátum nélkül.) – *William Blake, Mystic*, a Study by Adelino M. Butterworth, Liverpool–London, 1911.

Képeinek legszebb kiadása: (szelekció) *The Drawings and Engravings of William Blake*, by Laurence Binyon, London, 1922.

Blake műveinek és a rávonatkozó műveknek 1921-ig való teljes bibliográfiája: *A Bibliography of William Blake*, by Geoffrey Keynes, New-York, The Grolier Club of New-York, 1921.